

DEMOKRATI OG DEMOKRATISERING – PSYKOLOGISK SET Et bud på demokratiets psykologi

Preben Bertelsen

I artiklen gives en almen beskrivelse af demokratiets psykologi som disciplin under den politiske psykologi. Det antages, at demokratiets psykologi helt overordnet beskæftiger sig med vores psykiske evne og vilje til (a) som samfundsborgere at kunne og ville forme en tilværelse under de værdier (materielle såvel som immaterielle), som et givent politisk system stiller til rådighed som tilværelsesrammer, og (b) som politiske aktører (i ledelsesregi, i civilsamfundet og i hverdagslivet) konformativt og/eller kritisk at deltage i oprettelsen, opretholdelsen og udviklingen af det politiske system og dets politisk værdibaserede virke. I begge tilfælde står vi som samfundsborgere og politiske aktører over for at skulle kunne håndtere og forholde os til de politiske værdier og problemer og muligheder i forbindelse hermed. Vi står psykologisk set over for at skulle kunne og ville forholde os til politiske værdiopgaver – in casu demokratiets værdiopgaver. Et grundbegreb i bestemmelsen af, hvad demokratiets psykologi kan være for en disciplin er således disse politiske værdier og værdiopgaverne samt vores evne og vilje til at opfatte og handle i forhold til disse. Det fremhæves i artiklen, at ikke mindst den tavse og implicite (modsat diskuterende og reflekterede) hverdagslivshåndtering af værdiopgaverne udgør et nok så vigtigt moment i et samfunds demokratiseringsprocesser.

We feel that something must be done before it is too late, but we have little idea of what we as individuals, or as families, or as groups of friends or as workmates can possibly do to stem the tide. We would like to connect our everyday lives and our individual actions to making the world a better place to live in – even a possible place to live in – but we do not know how. [...] to take back under our own control, the sort of lives we live and the context in which we live them.

(Paul Ginsborg: *The Politics of Everyday Life*, p. 7)

Indledning

Denne artikel handler om, hvordan psykologien kan give sit bidrag til videnskabelig indsigt i og udvikling af demokratiet. Nærmere bestemt det *politiske* demokrati. Det politiske demokrati er en bestemt politisk samfundsorganisering, kendetegnet ved at folk selv deltager i og bidrager til udviklingen

og fastsættelsen af det samfund, som i sidste ende er eksistensgrundlaget for deres egen og deres fælles tilværelse, såvel i økonomisk, retslig, politisk som psykologisk henseende.

Det er en grundtanke i denne artikel, at psykologien dermed træder ind i et *tværvidenskabeligt domæne*. Et domæne, der består af det komplekse sammenvæv af måder, som mennesker lever på og lever sammen på. Et komplekst sammenvæv af økonomiske, juridiske, politiske, psykologiske og sociologiske og andre aspekter, som udgør både hinandens forudsætninger og konsekvenser: Aspekterne eksisterer i kraft af hinanden og er således ikke *udvendige*, men *indvendige* i forhold til hinanden, som den norske sociolog Dag Østerberg (1966) har formuleret det.

Disse forskellige aspekter af den samfundsmæssige tilværelse behandles af hver deres videnskab: økonomi, retsvidenskab, politisk videnskab, psykologi og mange andre, såsom sociologi, socialantropologi, filosofi etc. Alle disse videnskaber træder ind i det samme tværvidenskabelige domæne. Hver for sig forholder disse samfundsvidenskaber sig til deres egen art af problemstillinger og griber de samfundsmæssige spørgsmål an på hver deres måde. De har hver deres egne erkendelsesopgaver og hver deres handlingsanvisninger og interventioner ud fra hver deres teorier og metoder. Hver videnskab forholder sig dermed til, ja er defineret ved, sit eget *teoretiske genstandsfelt*, og sit eget *praksisfelt*¹. Derfor kan disse samfundsvidenskaber hverken reduceres til hinanden eller løse hinandens erkendelses- og praksisopgaver (jf. Bertelsen 2000, Dalberg-Larsen 2005, Genefke 2005, Haste 2005, Mammen 2005). De kan – og bør – derimod samarbejde tværvidenskabeligt. Det fordrer imidlertid en *kompatibilisering* af grundbegreberne (Bertelsen 1999, 2000). Ved kompatibilisering skal forstås, at de samme grundbegreber kommer til at betyde det samme i de forskellige videnskaber, dvs. er forankret på samme måde i domænets fænomener. Gensidig kompatibilisering forudsætter på sin side en fælles definition af domænet og dets centrale fænomen.

1 Man kan (jf. Engelsted 2002) skelne mellem en videnskabs domæne og dens praksisfelt. Psykologiens *domæne* er den del af verden, eller de *genstandsområder*, som den videnskabelige psykologi teoretisk søger at forklare og empirisk søger at undersøge. Psykologiens *praksisfelt* er den del af verden, som psykologer i praksis og anvendelsesorienteret søger at (be)handle i forhold til. Domænet er med andre ord en del af verden forklaret teoretisk, praksisfeltet er en del af verden forstået på en anvendelsesorienteret og praktisk måde. Der er en fællesmængde: Noget af det, vi teoretisk kan forklare, kan vi også handle praktisk i forhold til, og omvendt har vi i visse tilfælde også teoretiske forklaringer på, hvorfor noget virker i praksis. Men noget af det, vi kan forklare, har vi ingen praktiske handlemuligheder over for. Omvendt kan vi ikke altid forklare, hvorfor noget rent faktisk virker i praksis og har en behandlingseffekt (jf. Bertelsen 2000, kapitel 1). En tilsvarende opdeling kan gøres mht. politik: Den politiske videnskab handler om det *politiske domæne* og politik vedrører konkrete handlinger og processer i *det politiske praksisfelt*.

Den del af psykologien, der forholder sig til de politiske og demokratiske aspekter af den menneskelige tilværelse, kaldes *politiske psykologi*. Herunder kan vi placere det, som det her skal dreje sig om, nemlig *demokratiets psykologi*. Politisk psykologi og demokratiets psykologi skal altså ikke forstås som en psykologi, der sigter mod at understøtte en bestemt politisk opfattelse. Den skal forstås i den almene betydning, at den er en psykologi, der bestræber sig på at tage de politiske – herunder demokratiets – udfordringer og problemstillinger op og give videnskabelige bidrag til forståelsen og håndteringen af disse. Politisk psykologi er en psykologi, der på den ene side beskæftiger sig med menneskers udviklingsbetingelser, dannelsesbetingelser, mulighedsbetingelser og trivselsbetingelser under givne og varierende politiske forhold. Det er også en psykologi, der på den anden side beskæftiger sig med, hvordan vi som politiske aktører overhovedet er i stand til at opfatte og handle i forhold til det politiske system og tilværelsens politiske udfordringer.

I artiklens *første del* drejer det sig derfor overordnet om at definere den politiske psykologi ved det tværvidevidenskabelige domæne, den træder ind i og ved dens særlige genstands- og praksisfelt inden for dette domæne. Det betyder, at vi i første omgang skal bestemme, hvad politik i det hele taget er for noget. I *anden del* drejer det sig om at bestemme demokratiet som genstands- og praksisfelt – i det mindste i så tilstrækkelig grad, at vi kan få tegnet et nogenlunde omrids af, hvad demokratiets psykologi kan dreje sig om. *Tredje del* kommer til at handle om demokratiet som proces og tillige om at få belyst nogle af de moderne udfordringer til demokratiseringsprocessen, som også demokratiets psykologi kan give bidrag til at belyse. Endelig drejer det sig i artiklens *fjerde del* om de politiske aktører og deres mulighedsbetingelser for at leve under og (konformt og kritisk) at deltage i givne politiske udformning af tilværelsen. Ikke mindst kommer det, for at vende tilbage til Ginsborgs udfordring i det indledende citat, til at dreje sig om hverdagslivets aktører og et forsvar for hverdagslivets betydning for demokratiseringsprocesserne, psykologisk set.

1. Politik og psykologi

Politisk systemdannelse og tilværelsedannelse

Mennesker lever i samfund og er fundamentalt afhængig af samfundsmæssigt organiserede tilværelsesformer. Dels afhængig af den samfundsmæssige tilværelse i den materielle betydning, at de økonomiske og andre materielle ressourcer, hvorpå vi baserer vores egne og fælles tilværelser, slet ikke kunne frembringes, hvis vi ikke samarbejdede og sameksisterede på en politisk organiseret samfundsmæssig måde. Dels afhængig i den mere eksistentielle og psykologiske betydning, at vi slet ikke ville være menneskelige på den måde, vi er, dvs. at vi ikke kunne tænke, føle, ville noget eller i det

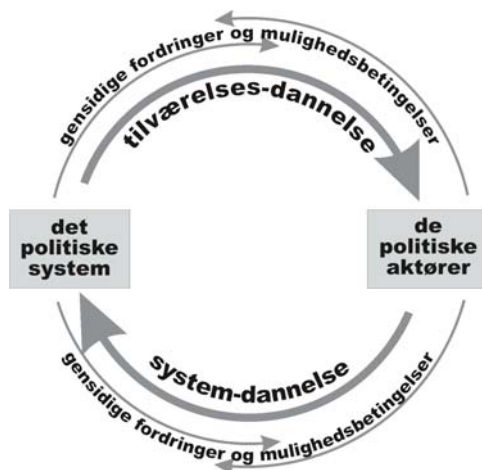
hele taget leve på en menneskelig måde, hvis det ikke var fordi, vi voksede op i, blev uddannet og dannet i et menneskeligt samfund.

Vi skylder samfundet vores *menneskelige* eksistens både materielt og psykologisk. Men selvsagt kunne samfundet heller ikke eksistere uden os og de myriader af måder, hvorpå vi implicit i dagligdagen og eksplicit i samfundsmæssige og politiske aktiviteter er med til at oprette, opretholde og udvikle samfundet og dets politiske organisationsformer.

Det lægger op til modellen, som er skitseret i figur 1. Den giver et bud på et overblik over det domæne og de genstands- og praksisfelter, som den politiske psykologi og demokratiets psykologi træder ind i.

På den ene side – den *tilværelsesdannende vej rundt* – viser modellen, (a) hvordan et givet politiske system dels giver os nogle *muligheder* for at udforme en tilværelse, men også samtidig sætter nogle *betingelser*, således at visse former for tilværelser som regel vil være udelukket inden for dette politiske system. Mao., det politiske system giver os nogle bestemte *mulighedsbetingelser* for, at vi kan etablere bestemte former for tilværelser. Ligeledes viser modellen, (b) hvordan vi som mennesker, med den natur- og kulturhistorie, vi nu en gang har, og med den uddannelse og dannelse, vi nu en gang har, lige så vel stiller nogle fordringer og mulighedsbetingelser for det politiske system. Ikke et hvilket som helst system giver rimelige ensidige optimale mulighedsbetingelser for at udforme menneskelige tilværelsesformer. Nogle systemer er så rædselsfulde, at de – langsomt eller hurtigt – slider befolkningen ihjel. *Den politiske psykologi træder altså her ind i et genstandsfelt, der handler om de psykologiske sider af de gensidige politiske mulighedsbetingelser for system og aktør. Mulighedsbetingelser for såvel dannelsen af menneskelige tilværelsesrammer som for udvikling, dannelse og trivsel for mennesker, psykologisk set.*

På den anden side – den *systemdannende vej rundt* – viser modellen, (a) at for at det politiske system overhovedet kan eksistere, må vi som politiske aktører handle og leve på måder, der bidrager til, at systemet i det hele taget oprettes, opretholdes og udvikles. Vores dagligliv såvel som vores engagerede politiske deltagelse udgør mulighedsbetingelser for den politiske systemdannelse. Tillige er det (b) sådan, at det politiske system også sætter bestemte betingelser og muligheder for, at vi overhovedet *økonomisk* set har materielt grundlag (og overskud) til deltagelse, *juridisk* set har ret til og frihed til deltagelse, *politisk* set har de fornødne institutioner, strukturer og processer til at facilitere og formidle deltagelse, og *psykologisk* set har fået udviklet, uddannet og dannet evne og vilje til at leve og deltage på en systemskabende måde. Set den vej rundt *træder den politiske psykologi her ind i et genstands- og praksisfelt, der handler om de gensidige mulighedsbetingelser mellem system og aktør mht. dannelsen af såvel det politiske system som de politiske aktører.*

Figur 1: Figuren bærer mindelser om Eastons klassiske *kybernetisk* orienterede input-output-fortolkning af de politiske processer og systemer (Easton 1957). Som Easton så det, kan det politiske system kun eksistere, hvis det får et bestemt input (deltagelse, krav, bidrag, arbejdsindsats etc.). På den baggrund leverer det et bestemt output i form af en politisk organiseret tilværelse. Modellen her benytter sig delvist af samme tankegang, men er *dialektisk* i sit grundkoncept: »Outputtet« skaber de politiske mulighedsbetingelser for menneskelige tilværelsesformer, som i bund og grund medformer og medskaber aktørernes »input« i form af politisk virksomhed og praksis, og vice versa. Tillige bærer figuren også mindelser om Habermas' vigtige skelnen mellem systemverden og livsverden (Habermas 1996). Men kun delvist. Livsverden og systemverden er i Habermas' optik adskilt med hver sin praktiske fornuft. Med denne begrebslige sondring kan Habermas forholde sig kritisk til, at systemverdenens fornuft uhensigtsmæssigt interverner i livsverdenen og tilsidesætter dennes egen fornuft. Nærværende model adskiller sig herfra ved at fremhæve, at tilværelsesdannelse (og dermed livsverdenen og dens fornuft) *altid* også er politisk, ligesom systemdannelse altid også som sin mulighedsbetingelse har menneskelige aktører, der skal leve og trives i menneskelige tilværelsesformer (og dermed er systemverdenen også altid i sidste ende påvirket af livsverdenen og afhængig af dens fornuft).

Hvad er politik?

Hvad er det så nærmere bestemt for et domæne, vi bevæger os ind i, og hvad skal der i det hele taget forstås ved *politik*? En central og ofte refereret definition på politik stammer fra David Easton (1965): *Politik er den autoritative fordeling af værdier med gyldighed for et samfund.*

Eastons definition er først og fremmest økonomisk orienteret, således at det drejer sig om fordeling af de økonomiske værdier. Men der er intet til hindring for, at definitionen kan gælde begge de to hovedtyper af værdier, man opererer med i moderne politisk tænkning: både materielle og immaterielle. De *materielle værdier* er de værdier, der skaber materielt grundlag for en menneskelig tilværelse. Det er økonomiske værdier, der har med indkomst og besiddelser at gøre, samt materielle værdier, der i det hele ta-

get har med ens velfærd at gøre. Endvidere er det også strukturelle værdier, der vedrører éns sociale og legale position i samfundet mht. til rettigheder og friheder. Kort sagt drejer det sig her om de værdier, der vedrører tilværelsens materielle mulighedsbetingelser. Til forskel herfra er der tillige de *immaterielle værdier*, der bredt betraget vedrører tilværelsens eksistentielle og psykologiske mulighedsbetingelser. Det er de psykosociale forhold, de diskursive og videnskabelige tilværelsestolkende og kulturelle forhold etc. Endvidere er der kulturpolitiske værdier og identitetspolitiske værdier.²

Politik vedrører adgang til og fordeling af begge disse to hovedtyper af værdimæssige mulighedsbetingelserne for en menneskelig tilværelse.

Man kan indvende, at Eastons definition er for snæver, når den afgrænser politik til kun at handle om den *autoritative* fordeling af værdier. Dermed indsnævres fokus nemlig til blot at gælde den slags politiske strukturer og processer, der udgår fra nationalstatens politiske ledelse (regering, magthavere). Ganske vist er verden globalt set (endnu) opdelt i suveræne nationalstater, der ikke legitimt kan blande sig i hinandens indre anliggender. Men i denne globaliseringens tidsalder opstår der i stigende omfang globale politiske strukturer og processer på tværs af og 'oven over' nationalstaterne. Nogle af disse globale systemer har tilstrækkelig omfang og styrke til at have betydelig indflydelse på nationalstaten og dens sociale systemer og værdifordelinger. I den forstand er Eastons definition for snæver »opadtil«, når den henviser til *autoritativ* fordeling.

Men også »nedadtil« er Eastons definition for snæver. Den afskærer os fra alle de ikkeautoritative politiske strukturer og processer, vi finder i græsrødsbevægelserne og sociale, religiøse, etniske, faglige, ideologiske etc. bevægelser, samt bevægelser omkring kultur- og identitetsdannelse. Ingen af disse bevægelser er autoritative i definitionens forstand. Ikke desto mindre har mange af disse bevægelser væsentlig betydning for og indflydelse på den autoritative politiske samfundsledelse samt den samfundsmæssige fordeling af værdier. For at undgå en sådan u hensigtsmæssig indsnævring både opadtil og nedadtil vil det være en fordel for det første at undgå »autoritativ« i definitionen. For det andet vil det være en fordel snarere at tale om værdier, der har gyldighed for sociale systemer (over, under eller på niveau med nationalstaten). Altså: *politik vedrører fordeling af værdier med gyldighed for sociale systemer.*

2 Med *politisk kultur* kan der ret beset forstås to ting. Dels kan politisk kultur forstås som de politiske aktørers systemskabende praksis. Politisk kultur drejer sig imidlertid også om dette politiske systems output. Politik er også et spørgsmål om, hvilke tilværelsesformer der kan leves, og hvilke tilværelsesformer der ikke kan eller kun under meget dårlige mulighedsbetingelser kan leves under et givet politisk system. *Politisk identitet* og tilsvarende *identitetspolitik* drejer sig (jf. f.eks. Nash 2000) om, hvordan den enkelte bekender sig til en bestemt politisk kultur, hvordan den enkelte forstår sig som politisk ansvarlig aktør, og hvordan man afgrænser sig i forhold til omgivelserne på måder, der er politisk relevante.

En anden indvending, man kan rette mod Eastons definition, er, at den lader det fremstå, som om værdier er noget en gang for alle givet – en given ressourcepulje – der så blot skal fordeles. Men politik handler, som især de ovenfor omtalte politiske *bevægelser* også er et udtryk for, i stigende grad ikke bare om at fordele givne og etablerede værdier, men i høj grad også om at *diskutere* værdier, *kritisere* værdier, *udvælge* værdier og om at *skabe* nye værdier, såvel de materielle som de immaterielle, herunder de værdier, der handler om kultur- og identitetspolitik.

Det betyder, at politik ikke blot drejer sig om fordeling af givne værdier, men i høj grad også om *værdifrembringelse*. Definitionen bør derfor udvides til at kunne tage højde for, at værdier er under forandring og i udvikling – både inden for det enkelte samfund og i de kulturmøder, der opstår i og med globaliseringen. Erik Rasmussen (1970), en af de centrale skikkelser i dansk politologi, har fremsat en definition, der overkommer de nævnte problemer ved Eastons definition (ang. snæverheden, det autoritative og den statiske værdiforståelse). Rasmussens definition lyder: *Politik er fastsættelsen og fordelingen af værdier med gyldighed for et samfund*. Her er der tilføjet, at politik vedrører *fastsættelsen* af værdier. Dermed understreges, at politik ikke bare handler om fordeling, men i høj grad også om fastsættelsen af værdier, og dermed om skabelsen af værdigrundlaget for en menneskelig tilværelse i det sociale system.

Et vigtigt aspekt er imidlertid udeladt af Rasmussens definition. Politik handler om at *lede* fastsættelse og fordeling af værdier. Dermed handler politik også om *magt*. Ikke nødvendigvis kun autoritativ magt, men i det hele taget magt til i *praksis* at påvirke og gennemføre værdimålsætninger og værdifordelinger. Politik handler endvidere, blandt andet på de sociale bevægelsers plan, om at holde øje med den politiske ledelse og om at overvåge og kritisere den politiske ledelses magtudøvelse. Politik har derfor også i høj grad med *magt*, *magtovervågning* og *magtkritik* at gøre.

Endelig har dette at skabe værdier at gøre med at skabe en egen og en fælles tilværelse holdt sammen af bestemte værdier og værdiinteresser til forskel fra andre(s) værdier og i konkurrence med andre(s) værdiinteresser. Politik drejer sig derfor også om at arbejde for dannelsen og udvælgelsen af bestemte værdier med gyldighed for lokale sociale systemer (herunder kulturpolitik og identitetspolitik). For så vidt at der er begrænsede ressourcer til rådighed mht. frembringelsen og fastsættelsen af værdier, og/eller for så vidt modstridende værdiinteresser kan støde sammen, kan det sociale systems aktører organisere sig i interessegrupper, der positionerer sig i forhold til hinanden i konkurrence og konflikter omkring værdidannelse og værdifordeling. Politik drejer sig kort sagt også om interesser og interessemodsætninger.

Det peger alt i alt hen mod, at vi kan udvide definitionen af, hvad politik er, til: *Politik er organiseringen af interesse og magt med henblik på udvik-*

*ling, fastsættelse og fordeling af værdier med gyldighed for tilværelsesformerne i sociale systemer.*³

Det bringer os tilbage den ovenfor fremsatte grundmodel (jf. figur 1) af forholdet mellem de politiske aktører og det politiske system. Set den tilværelsesskabende vej rundt (system → tilværelse) har det politiske system til opgave at udvikle, fastsætte og fordele de værdimæssige materielle og immaterielle mulighedsbetingelser for menneskelige tilværelsesformer (inden for rammerne af de tilværelsesformer, der er menneskeligt muligt at leve i/under). Set den systemskabende vej rundt (aktør → system) realiseres det politiske system ved, at de politiske aktører i praksis løser politiske værdiopgaver, der drejer sig om såvel frembringelsen og udviklingen som fastsættelsen og fordelingen af tilværelsesværdierne, ligesom det politiske system sætter rammer for aktørernes deltagelse (inden for de retslige og økonomiske rammer, systemet sætter).

Med disse præciseringer af, hvad der skal forstås ved politik, har vi også nærmere bestemt, hvad der kan være det tværvidenskabelige domæne for den politiske psykologi: Det er *værdier og værdiopgaver*.

Den politiske psykologis genstandsfelt

Som det fremgår, afhænger vore politiske systemer ikke bare af institutioner, love og procedurer. De afhænger tillige af os, som de politiske aktører, og vores evner og vilje til at handle på en måde, der medvirker til at oprette, opretholde og udvikle systemet. Hvordan, vi som mennesker kan og vil handle, er i høj grad et *psykologisk* spørgsmål. Det er derfor med *psykologien*, vi empirisk kan undersøge, teoretisk kan forklare og anvendelsesorienteret kan intervenere i forhold til den art af evne og vilje, mennesker har for overhovedet at indgå som politisk deltagende aktører i et givet politisk system. Evne og vilje mht. værdier og værdifordeling er derfor den politiske psykologis genstands- og praksisfelt.

Det betyder, at psykologien kan være med til at vise, hvilke politiske systemer der overhovedet er menneskeligt mulige. Psykologien kan vise, om og hvordan mennesker *psykologisk set* overhovedet *kan og vil* oprette, opretholde og videreudvikle det politiske system – eller i det mindste, om og hvordan mennesker kan og vil *danne* den art af evne og vilje, der er forudsætning for politisk deltagelse.

3 Hvis vi endvidere vil skelne mellem de lokale systemer, vi bevæger os i (f.eks. civilsamfundets lokalmiljøer, fag- og produktionsområders lokalmiljøer, men for så vidt også nationalstaten som et globalt lokalmiljø) og så de overordnede systemer (f.eks. civilsamfundet som helhed, samfundet i sin helhed eller overnationale føderationer) – og hvis vi vil fokusere på forholdet mellem 'lokaliteten' og den omgivne helhed – så kan definitionen udvides til at lyde: *Politik er organisering af interesse og magt med henblik på udvikling, fastsættelse og fordeling af værdier med gyldighed for det lokale sociale system og dets forhold til de omgivende og overordnede sociale (globale) systemer.*

- For det første drejer den politiske psykologis genstands- og praksisfelt sig i denne sammenhæng (menneske → system) om, hvordan mennesker overhovedet *kan* og *vil* leve og handle på en måde, der løser politiske værdiopgaver på en systemskabende måde.

Men den politiske psykologi drejer sig også om de tilværelsesskabende forhold mellem system og mennesker. Nærmere bestemt drejer den politiske psykologi sig her om de fordringer og mulighedsbetingelser, vi som mennesker (både som natur- og kulturvæsener) stiller til det politiske systems »output« i form af udvikling, fastsættelse og tildeling af værdier. Her menes ikke kun adgang til fladskærme i samtalekøkkenet, vinterferier, humor på arbejdspladsen, eksistentielle snakker over kuglegrillen og adgang til en fri presse. Vi må aldrig være blinde for, at for en uhyggelig stor del af Jordens befolkning drejer det sig om helt elementære værdier som adgang til rent vand, overlevelseshastigheder af fødevarer, nødtørftig læ for vind og vejr. I de fleste områder af de nordlige/vestligt samfund er der plads til at stille overskudsprægede fordringer til det politiske system og dets værdioutput, og det er vigtigt at fastholde, at sådanne fordringer og de hertilsvarende værdier hører med til en almen model som den, der er illustreret med figur 1. Men lige så vigtig er det, at modellen har en almen karakter, der faktisk også kan danne udgangspunkt for en politisk psykologi, der sætter sig for at beskæftige sig med de områder af verden, hvor tilværelsesrammerne er sygeliggørende, undertrykkende, minimale eller nærmest ikkeeksisterende.

- For det andet drejer den politiske psykologis genstands- og praksisfelt sig i denne sammenhæng (system → menneske) om de psykologiske konsekvenser, som de politiske valg har for mennesker mht. trivsel, udvikling, dannelse og tilværelse.

Det tværvideenskabelige forhold mellem politisk videnskab og psykologi

Det er tydeligt, at den politiske psykologi støder op til den politiske videnskab, og at de to videnskaber for så vidt handler om nogle af de samme fænomener inden for det samfundsvidenskabelige domæne. Men det er også vigtigt at holde fast i, at de har hver deres erkendelsesopgaver og hver deres praksisopgaver.

Den politiske videnskab beskæftiger sig (i denne artikels optik) med de politiske forhold omkring værdiopgaverne og deres løsninger (f.eks. i disciplinerne komparativ politik inden for nationalstaterne, international politik mellem nationalstaterne samt offentlig forvaltning og de offentlige myndigheders politik). I overensstemmelse med den ovenfor fremsatte definition: Den politiske videnskab drejer sig om at identificere og forklare organisering af interesse og magt med henblik på fastsættelse og fordeling af værdier med gyldighed for sociale systemer. De politiske strukturer og processer bag denne magt- og interesseorganisering har deres egne logik og lovmæssighe-

der, og principperne for ledelse og skabelse af disse fastlægges i forhold til netop *disse* logikker og lovmæssigheder. Dvs., de politiske principper fastlægges *inden* for den politiske videnskabs genstands- og praksisfelt. Eller omvendt: De politiske principper for løsning af værdiopgaver ligger *uden for* den politiske psykologis genstandsområde. De er ikke af psykologisk art, og det er ikke op til psykologien at formulere politiske principper for fastsættelse og fordeling af værdier. Psykologi beskæftiger sig med den måde, vi som aktører og samfundsborgere psykologisk set er i stand til at opfatte, forholde os til og handle i forhold til disse værdiopgaver på. Dvs.: hvordan vores evner og vilje hertil udvikles og dannes naturhistorisk (vores biopsykiske/evolutionære mulighedsbetingelser), kulturhistorisk (i forhold til kulturelle og samfundsmæssige mulighedsbetingelser) og livshistorisk (i forhold til mulighedsbetingelser hidrørende fra den enkeltes hidtidige konkret levede liv).

Hermed er ikke sagt, at den politiske psykologi ikke indgår i politiske processer. Den politiske psykologi *kan* være *systembevarende* i den forstand, at den som et redskab for det politiske system kan vise, hvordan menneskelige aktører kan socialiseres, belæres og dannes til at være systemkonformt partciperende. Men psykologien *kan* også være *systemkritisk*. Den politiske psykologi kan kritisk beskæftige sig med udvikling, uddannelse og dannelse af menneskers politisk partcipatoriske evne og vilje – også når denne evne og vilje ikke er til stede og/eller er undertrykt af umenneskelige politiske systemer. Den politiske psykologi kan medvirke til, at sådanne kritiske potentialer dannes og styrkes hos systemets aktører.

Den politiske psykologi kan tillige vise de *psykologiske* konsekvenser af tilværelsen under forskellige politiske systemer. Men *om* man vil have, at mennesker skal leve sådan og med den art af psykologiske konsekvenser, er i sidste ende et politisk spørgsmål, ikke et psykologisk spørgsmål.

Lad os tale om politik og om Politik. Politik med stort P er den politik, der fastsættes i det politiske system, og denne fastsættelse ligger ganske enkelt uden for psykologiens genstands- og praksisfelt. Psykologien kan med et tværvidenskabeligt ærinde vise *konsekvenserne* af Politiske værdifastsættelser – herunder også vise, hvordan bestemte politiske systemer fører til (hhv. oprettes på grundlag af) psykologisk mistrivsel, umenneskelige tilværelsesformer, mental nedslidning, kognitiv fordummelse, forstyrrelse af empatisk indlevelse via fundamentalistiske eller racistiske vrængbilleder af anderledes-levende og -tænkende mennesker etc. Psykologi *laver* imidlertid *altid* også politik (først og fremmest kultur- og identitetspolitik)! Når spøjse versioner af psykologien f.eks. påstår, at alle vore begreber, hele vores selvforståelse, alle vore værdier etc. blot er *sociale konstruktioner* (f.eks. at mental nedslidning eller ideologisk empatiblokering blot er sociale konstruktioner) og endvidere påstår, at det er op til enhver selv at konstruere sin egen identitet, sit eget selv og sine egne etiske, politiske og retslige værdier og lade alle andre om at konstruere deres, så bedrives der *ærke-liberalistisk* politik, så det forstår!

Som et eksempel kan nævnes, at den politiske psykologi kan beskæftige sig med de psykologiske konsekvenser af en kultur- og identitetspolitik, der tillader hhv. forbyder offentlige ansattes brug af burkaen i arbejdstiden. Men *om* man med indsigt i disse psykologiske konsekvenser vil tillade hhv. forbyde dette er igen et politisk og ikke et psykologisk spørgsmål. Selv i tilfælde hvor den politiske psykologi kan påvise destruktive konsekvenser af en ført kultur- og identitetspolitik, er det i sidste ende stadig et politisk spørgsmål, *om* man vil acceptere denne konsekvens og fortsætte den politiske linje. Kort sagt: Den politiske psykologis opgave er at vise, hvad vi kan forvente og fordr af menneskelige aktører med henblik på at varetage/effektuere hhv. kritisk at ændre og udvikle politiske principper og værdier. Men det er ikke og kan ikke være den politiske psykologis opgave at fastsætte disse politiske principper og værdier.

For det første er det vigtigt at undgå psykologisering: Dvs. dels at undgå, at forhold og problematikker, der rent faktisk ikke af psykologisk art, fremstilles som om, de var det. Dels at undgå, at man i en optagethed af de psykologiske aspekter ved et forhold eller et problem taber blikket for de politiske, juridiske og økonomiske forhold. For det andet er det faktisk heller ikke er sådan, at psykologien, psykologisk rådgivning og psykoterapi er det eneste eller altid det bedste svar på de problemer, en befolkning eller et køn eller en minoritet måtte have af psykisk art! De social- og personlighedspsykologiske og klinisk psykologiske følgevirkninger, der f.eks. måtte være for kvinder af traditionsstyret kvindeundertrykkende art i et givet samfund, kan måske vise sig bedst at blive behandlet ved, at en progressiv politisk ledelse gør op med en sådan undertrykkelse og gennem lovgivning og institutionsudviklinger på den ene side reformerer kulturen og på den anden side sikrer kvinderne optimale betingelser for *autonomt* og *demokratisk* at bestemme, hvilken slags kultur- og identitetspolitik de vil være del af, herunder hvilke kvinderoller de ønsker sig (se også Nussbaum 2000). Dette siges ikke for at underspille eller reducere psykologien, men for at få sat de tværfaglige og tværvideenskabelige afgrænsninger ordentlig op. Når det så er gjort, er det lige så vigtigt at understrege, at en politisk forståelse for og håndtering af sådanne problemer samt en målrettet politisk indsats må medinddrage psykologiens indsigt og anvisninger. Men igen: om der skal udføres en sådan kultur- og identitetspolitik er et politisk spørgsmål, ikke et psykologisk.

2. Demokrati og psykologi

Hvad er demokrati?

Med denne almene teoretiske ramme for den politiske psykologi så nogenlunde på plads, er det nu muligt at se nærmere på *politisk demokrati* og *demokratiets psykologi*.

Det er en rig variation af politiske styreformer, der går under navnet demokrati⁴. Lige fra skindemokratier, der er reelt er diktaturer, der forsøger at slippe af sted med at kalde sig demokratier ved af og til at afholde valg til »parlamentar« uden nogen politisk indflydelse, og så til fuldbyrdede demokratier med udstrakt folkestyre. Og det er jo dette sidste, der er den oprindelige betydning af ordet: *Demos* > folk; *krati* > styre. Uanset hvilke politiske realiteter betegnelsen demokrati så end dækker over, er det denne centrale betydning, man sigter til: Demokrati er en samfundsform, der politisk organiseres af folk selv. En definition, der kommer tæt på denne betydning og grundform, kan lyde: *I et politisk demokrati har folk frihed til, ret til samt magt og handlemulighed til at deltage i og bidrage til udvikling og fastsættelse af egen og fælles tilværelsesform*. Tænkes denne definition sammen med den definition af politik, der blev udviklet ovenfor, så fremkommer følgende forslag til definition: *Politisk demokrati er folkets egen og fælles organisering af interesse og magt med henblik på udvikling, fastsættelse og fordeling af værdier med gyldighed for tilværelsesformerne i sociale systemer*.

Lad os se nærmere på de demokratiske værdiopgaver, som jo er det, der med nærværende grundmodel er kendetegnende for politisk demokrati og dermed for genstands- og praksisfeltet for demokratiets psykologi. Blandt de centrale bidragsydere til forståelsen af moderne demokrati er Robert A. Dahl. Han har rundt om i sit forfatterskab peget på en række centrale værdier ved demokratiet, og stort set de fleste er samlet i bogen »On democracy« (1971). I den følgende frit refererede liste er disse centrale demokrativærdier ordnet på en måde, som Dahl ikke selv har gjort. De er endvidere delt i seks grupper og forsynet med overskrifter, som Dahl heller ikke selv har benyttet.⁵

4 Stort set alle forfattere og forskere, der beskæftiger sig med demokrati, er enige om, at der findes uoverskueligt mange definitioner på demokrati, og at de lande i verden, som kalder sig demokratiske, ikke udgør nogen politisk homogen gruppe.

5 Ikke alle demokratier opfylder alle disse punkter. Nogle selvpåberåbte demokratier udfylder faktisk kun – nødtørftigt – et kriterium om frie valg (og som sagt er der visse steder endda kun valg til parlamenter uden politisk indflydelse ift. regenten/diktatoren). Diamond og Plattner, 2001, (her efter en gennemgang i Ginsborg 2005, p 171) har optalt, at der under FN findes 120 demokratier. De kan deles i to grupper: En gruppe, der kun (!) er karakteriseret ved at have jævnlige frie valg, og den gruppe udgøres af hele 45 lande. De øvrige 75, kaldet liberale demokratier, er grupperet ud fra, at de yderligere opfylder 5 kriterier (med en anderledes opdeling, men svarende til listen fremsat ovenfor): (1) civile rettigheder (retssikkerhed for ytringsfrihed, forsamlingsret, ret til kritik og protest m.m.). (2) Alle borgere ligestilles retsmæssigt. (3) Den dømmende magt må være uafhængig af den lovgivende magt. (4) Samfundet må være åbent, gennemsigtigt og pluralistisk – hertil hører en fri presse. (5) Det demokratisk valgte styre skal have kontrol med de væbnede styrker og politiet.

- *Frie, faire og jævnlige valg af politiske ledere.* Der skal være tale om fri og fair konkurrence om politisk ledende poster. Der skal være lige stemmeret, og der skal være inklusiv stemmeret: Alle samfundsmedlemmer, der er i stand til at deltage politisk (hvilket ekskluderer børn og mentalt handicappede), skal kunne afgive stemme.
- *Fri og lige deltagelse.* Alle skal have fri og lige mulighed for som politiske aktører at deltage i samfundets politiske processer og dermed have indflydelse på egne og fælles tilværelsesrammer. Alle skal have mulighed for at fremsætte egne og fælles interesser og synspunkter med henblik på fælles afvejning og beslutning. Hertil hører også forsamlingsret, og ret til partidannelse. Endvidere hører hertil, at der er tale om gensidig responsivitet: At andre i det politiske fællesskab – ikke mindst de valgte repræsentanter og ledere – faktisk responderer på samfundsmedlemmernes fremsatte interesser.
- *Autonomi.* Kun i et demokrati har borgerne retssikkerhed, frihedsrettigheder og selvstyretterigheder til rent faktisk at kunne deltage i den politiske tilrettelæggelse af eget tilværelsesgrundlag. Hertil hører ytringsfrihed og retten til kritisk at deltage i diskussion, forhandling, kompromisdannelser og beslutninger. Det betyder ikke, at alle vil komme til at leve under netop de rammer, de selv ville foretrække. Men det betyder, at autonomiens, dvs. selvstyrets mulighedsbetingelser optimeres til det yderste, og at der gives optimale betingelser for fælles tilværelsesrammer, som alle finder tilfredsstillende. Samt – og det er afgørende – at demokratiet som princip er overholdt som overordnet princip, også hvor beslutninger måske er gået én imod.
- *Magtovervågning og magthåndtering.* Den måde, som magten anvendes på og overvåges på, er ligeledes helt afgørende for, hvilket demokrati der er tale om. Til overvågning af de politiske magtforhold er det afgørende, at folk har adgang til alternative informationskanaler, dvs. ikke blot de informationer, der udgår fra den politiske ledelse. En fri presse med ytringsfrihed er derfor en afgørende demokratisk institution. For at en sådan fri presse og informationsadgang overhovedet skal kunne fungere efter hensigten, må der endvidere være gennemsigtighed i de politiske processer og beslutninger. Til magthåndtering og magtovervågning hører endvidere lige og fri adgang til at sætte dagsordenen for politisk udredning og diskussion: Der ligger udpræget magt i at kunne bestemme, hvad der er relevant at diskutere, og hvordan/hvornår det kan komme til diskussion hos hvem. I forbindelse hermed står og falder demokratisk magthåndtering og magtovervågning også med, at samfundsmedlemmer er i stand til og har ret til at forholde sig kritisk til den politiske ledelse. Endelig hører det jo også helt oplagt til demokratisk magthåndtering og

magtovervågning, at de valgte politiske ledere har fuld kontrol med magt-apparatet: politiet og militæret.

- *Forskelstolerance og tillid.* Der vil altid være interesseforskelle mht. de politiske værdier og værdiopgaverne, også de kultur- og identitetspolitiske. Som noget helt centralt for et demokrati er derfor, at der hersker *tolerance* for synspunkter og interesser, der er forskellige fra ens egne. Forskelstolerance mht. andres værdiorienteringer og værdiopgaveløsnin-ger er fundamentalt for demokratiet. Sammenhængende hermed er *tillid*. Uden basal tillid til hinanden vil man ikke kunne gå ind i fælles diskus-sioner med andre, man vil ikke finde grund til at være forskelstolerant, og man vil ikke agere ud fra et princip om, at både de andre og man selv underordner sig fælles beslutninger, holder aftaler og løfter. Uden gensidig forskelstolerance og gensidig tillid forsvinder demokratiets sammenhængskraft, og samfundet må så desto mere holdes sammen af udemokratisk magtanvendelse og lovgivning. Et samfund med stærk afhængighed af central magt og retssystem kan godt vise sig at være et samfund med svækket demokratisk sammenhængskraft.
- *SAM-eksistentiel forbundethed.* I bund og grund drejer demokrati sig også om gensidig hjælpsomhed, gensidig solidaritet og gensidig forpligtelse (jf. Bertelsen 2006). Kort sagt drejer demokrati sig om, at vi er gensidig forbundet. Dahl omtaler ikke dette direkte, men det ligger implicit i alle hans overvejelser. Som vi allerede har været inde på: Mennesker lever i samfund og er fundamentalt afhængig af en samfundsmæssigt orga-niserede tilværelsesformer. Både materielt, eksistentielt og psykologisk kunne vi ikke udvikle, uddanne og danne os på en menneskelig måde uden gensidig forbundethed. Gensidig forbundethed er en helt central værdi i demokratiet.

Begrebet om forbundethed kan nuanceres på følgende måde (jf. Bertel-sen 2000, 2003, 2006): Den *instrumentelle* bestemmelse er, at vi hver især høster nogle fordele. Vi hjælper hinanden til tilværelsesformer og velstand, som vi ikke kunne nå hver for sig og alene. Dels uddanner vi hinanden og skaber dermed de konstitutive kvalifikationer og kompetencer mht. tænkning, følelse og stræben, der matcher samtidens fordringer. Dels samarbejder vi på en arbejdsdelt måde om at skaffe hinanden goder, som vi ikke kunne fremstille på egen hånd; men som kræver det kooperative samfunds samlede produktivkraft. I denne forståelse ses rationalet i men-neskeligt fællesskab som dette, at vi kan gøre brug af andre til at nå vore egne mål, og at vi derfor gør klogt i (evt. sikret af kontrakter) at indrette et samfund, der optimerer denne gensidige nytte.

6 Antropologisk psykologi er en disciplin inden for psykologien – opstået i det almenpsykologiske forskningsmiljø på Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, og som beskæftiger sig med, hvad det særligt menneskelige ved os er, psykologisk set. Jf. Bertelsen 2000, Bertelsen 2001, Høgh-Olesen 2001, Katzenelson 2001

Men vi er også *sam*-eksistente væsener på en langt mere gennemgribende måde. Den dybere *antropologisk psykologiske*⁶ bestemmelse af *sam*-eksistens er, at vi slet ikke kunne eksistere på en *menneskelig* måde uden at leve tilværelsen på en *sam*-eksisterende måde. Vi kan ikke eksistere uafhængigt af det meningsfulde i vores tilværelse, der hidrører fra, at vi udvikler vore evner og vilje på en menneskelig måde ved at vokse op i og deltage i den menneskelige kultur som sådan og ved at være knyttet til kære andre, socialt samvær, kulturelle frembringelser af teknologisk, kunstnerisk-æstetisk og erkendelsesmæssig art. Alt det, som helt overordnet er egentlige tilværelsesfyldende værdier i det gode liv. I bund og grund eksisterer mennesker og menneskelig kultur og tilværelsesmuligheder co-evolutionært og som indvendigt givet ved hinanden. Vi *eksisterer*, som vi gør, har de psykologiske evner og viljer, som vi har, og den dannelse og trivsel, som vi har, fordi vi i bund og grund er *sam*-eksistente væsener.

Sam-eksistentiel forbundethed er for mig at se et helt centralt begreb. Vi kan menneskeligt ikke forstå og videnskabeligt ikke forklare vore handlinger og oplevelser, vores tænkning, vore følelser og vores stræben, hvis vi ikke har begrebet, at disse fænomener kun eksisterer økologisk i forbundetheden mellem mennesker og deres omgivelser: naturen, andre mennesker og menneskelig kultur. Politiske, moralske og retslige værdidannelser og værdihåndteringer, der ikke fanger dette, har dybest set ikke fat i det centrale. Den ekstreme liberalismen, der ikke medtænker denne dybe fælles grund, og som i bedste fald kun opererer med instrumentel forbundethed er derfor også kun demokratisk i en markedsmechanistisk forstand, der sikrer alles lige ret til og lige mulighed for klare sig i konkurrence mod hinanden. Kommunitarismen, dvs. konservatismen, med dens vægtlægning af et fællesmenneskeligt (eller blot nationalt) fundament er på sin side kun tilsyneladende forankret i *sam*-eksistentiel forbundethed. Ret beset er der med kommunitarismen tale om kultur- og identitetsbetinget udvælgelse af sider af den menneskelige tilværelse. Det har intet med demokrati baseret på et begreb om *sam*-eksistens at gøre, men er demokrati baseret på bestemte magthavende befolkningsgruppers eller ideologers foretrukne/ideosynkratiske kanoner.

På baggrund af disse overvejelser over demokratiets særlige værdier og værdiopgaver er det muligt ved hjælp af modellen fremstillet i figur 1 at give en nærmere bestemmelse af genstandsfeltet for demokratiets psykologi. Set den ene vej rundt (demokrati → menneske) beskæftiger demokratiets psykologi sig med de tilværelsesskabende demokratiske værdier. Men som tidligere fremført: Det er ikke demokratiets psykologi, der sætter den politiske dagsorden, hhv. afgør, hvilke værdioutput et demokratisk politisk system skal bestræbe sig på. Hvad demokratiets psykologi derimod skal bestræbe sig på er på den ene side at vise de *psykologiske konsekvenser* af givne politiske valg af tilværelsesværdier. Endvidere at vise de psykologiske konsekvenser, det har, hvis *ikke* de demokratiske værdier omkring frihed,

lighed, sikkerhed, autonomi, magthåndtering, gensidig tolerance, gensidig tillid og gensidig forbundethed er til stede som grundlæggende tilværelsesskabende værdier. Demokratiets psykologi kan i dette perspektiv fortælle os, hvad det gør ved os og ved vores trivsel, hvis ikke vi lever i, udvikler os i og danner os i sådanne demokratiske værdirammer. Forbundet hermed kan demokratiets psykologi på den anden side fortælle, hvilke fordringer bestemte psykologiske trivsels-, udviklings- og dannelsesformer stiller til det politiske system og dets output af tilværelsesskabende værdirammer.

Set den anden vej rundt (politiske aktører → demokrati) beskæftiger demokratiets psykologi sig med os som de politiske aktører og vores evne og vilje til i den system- og tilværelsesskabende praksis at løse demokratiets værdiopgaver.

Demokratiseringsproces og genstandsfeltet for demokratiets psykologi

Det er vigtigt at forstå, at demokrati ikke er en statisk tilstand. Som mange forfattere og forskere er enige om, så forløber demokratisering af verdens lande i *bølger* (jf. f.eks. Dahl 1971, Huntington 1991, Schmitter 1993, Ginsborg 2005). Den første bølge angives til at vare fra 18-hundredetallet til 1926. På dette tidspunkt var der 29 demokratier i verden (her efter Diamond 1999 og Ginsborg 2005). Med Mussolinis magtovertagelse i Italien begyndte imidlertid en *antidemokratiserende bølge*, der skulle komme til at indskrænke antallet af demokratier til kun 12. Det viser med al ønskelig tydelighed, at demokratisering ikke er en irreversibel proces, og at selv konsoliderede demokratier kan forsvinde. Med slutningen af anden verdenskrig og frem til midten af 1960'erne begyndte, hvad man kalder den anden demokratiseringsbølge, der igen løftede antallet af demokratier i verden. Derefter indledtes den tredje demokratiseringsbølge, der begyndte med de sydeuropæiske lande, Portugal og Spanien, for dernæst at brede sig til de sydamerikanske lande, for til sidst, med Berlinmurens fald også at brede sig østpå i Europa. I år 2000 var således 120 ud af 192 FN-medlemslande i en eller anden udstrækning demokratiske. Men igen: demokratiseringsprocessen er ikke en irreversibel proces, og demokrati er både noget, vi fortsat skal passe godt på og konsolidere og samtidig også arbejde for yderligere at udvikle.

Hvad skaber et politisk demokrati og dets mulighedsbetingelser for menneskelige tilværelser og for de politiske aktører?

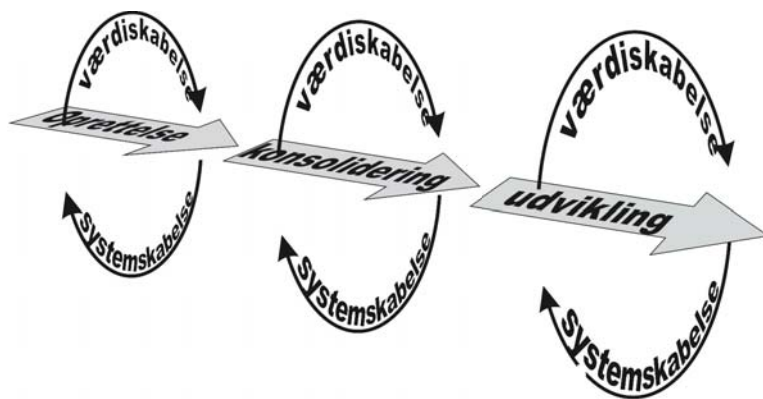
Ifølge de såkaldte *strukturteorier* er der en grundlæggende sammenhæng mellem politisk-økonomiske udviklingstilstand i et samfund og graden/arten af demokrati. Man antager, at faktorer som veludviklet økonomi og høj grad af økonomisk lighed, samt god uddannelse og informationsniveau fremmer demokrati. Omvendt antager man, at ringe økonomi, høj grad af økonomisk ulighed og ringe oplysning og uddannelsesniveau hæmmer demokratiseringsprocessen, eller slår begyndende demokratisering af et

samfund tilbage (jf. forfattere som Przeworski 1986 og 1990, Huntington 1991, Feng & Zak 1999).

Der har fra *aktørteoriene* – de teorier, der lægger vægt på de politiske aktørers indsigt, valg og handlinger – været fremsat kritik af de rene strukturteorier. Ganske vist giver gode strukturelle forhold folk mulighedsbetingelser for at udvikle og danne evne og vilje til såvel selvbestemmelse som udvikling af demokratiske tilværelsesformer. Men, siger man, det udslagsgivende for demokratiet og dets skæbne er trods alt, hvordan konkrete politiske aktører opfatter de situationer, de befinder sig i, samt hvordan de træffer valg, hvordan de benytter sig af de strukturelle forhold, og hvordan de går over til konkret handling.

Dertil kommer (jf. f.eks. Diamond 1999 og 2001), at de politiske aktørers kamp for demokrati ikke kun er et spørgsmål om økonomisk velstand. Det er også et spørgsmål om de eksistentielle værdier, om kulturel politik og identitetspolitik og i det hele taget et spørgsmål om deltagelse i og bidrag til en tilværelsesform, der er værd at leve i.⁷

Som det også fremgår af figur 2, foregår demokratisering altså som en proces. Denne demokratiseringsproces skitseres som oftest som forløbende i tre faser: Oprettelsesfasen, konsoliderings- eller opretholdelsesfasen og uddybelses- eller udviklingsfasen.

Figur 2. Figuren viser demokratiseringsprocessens hovedfaser: oprettelse, opretholdelse/konsolidering og udvikling/uddybning. Processen drives ifølge den politiske grundmodel, der er fremsat i denne artikel, af den fremadskridende bevægelse mellem værdiskabelse og systemskabelse.

7 Når man har undersøgt, om demokratiet finder støtte i befolkningen, har man som oftest undersøgt det via simple tilfredsheds- og trivselsmål: hvor tilfreds er man med systemets materielle præstationer. Tilfredsheds- og trivselsmål bør, som det fremgår, i høj grad også angå systemets output vedrørende de *eksistentielle* og *psykologiske* værdier: frihed, tillid, tryghed og sikkerhed, autonom medbestemmelse og følelse af lydhørhed, etc.

I oprettelsesfasen drejer det sig først og fremmest om den første af de grundværdier, vi så på ovenfor, nemlig adgang til frie og lige valg. Det vil som regel være det minimumskrav, man (i det internationale samfund) stiller for at anerkende et samfunds overgang til demokratiet.

I konsolideringsfasen drejer det sig om, at der udvikles en politisk demokratisk kultur og identitet. Hermed menes, at de fleste borgere for det første deler grundopfattelse af – ja *lever* tilværelsen og hverdagslivet i overensstemmelse med – at demokratiet er den rigtige ramme for tilværelsen og den rigtige ledelsesform for dem. For det andet, at tilstrækkelig mange enten implicit i hverdagslivsformerne og/eller eksplicit og aktivt i politiske partier og bevægelser bidrager med at løse de demokratiske værdiproblemer på en demokratikonsoliderende måde. Så længe der stadig – eller igen – opstår tvivl om demokratiet som værdifuld tilværelsesramme, og så længe der stadig – eller igen – opstår tvivl om, hvorvidt det er demokratiske løsninger på værdiproblematikker, der skal være den systemskabende praksis, er der fare for, at demokratiseringsprocessen kommer til at forløbe i negativ retning, mod det demokratiavklende. Demokratiet er altså afhængigt af, at vi som aktører har en opfattelse og i hverdagslivet lever på en måde, der understøtter, at demokratiet både er værd at *kræve*, hvor det endnu ikke er oprettet, samt værd at *forsvare*, hvor det er truet.

Et velkonsolideret demokrati kan også altid udvikles og uddybes med hensyn til de demokratiske grundværdier. Demokratiet kan udvikles og uddybes, både når det gælder (1) demokratiske *valg* til og konkurrence om ledende poster (2) *deltagelse* i løsning af de demokratiske og politiske værdiopgaver, (3) *autonomi* mht. den værdimæssige tilrettelæggelse af egen og fælles tilværelse, (4) demokratisk *magthåndtering og magtovervågning*. (5) demokratisk *tolerance og tillid* i interaktioner, diskussioner og beslutninger, hvor forskelligartede eller modsatrettede værdier og løsninger af værdiproblematikker mødes (konfronteres) med hinanden, samt (6) i det hele taget når det gælder vores *fundamentale fællesskab* og den *sam*-eksistentielle forbundethed.

Den kendsgerning, at demokratisering er en *proces* – og vel at mærke en proces, der *ikke* er irreversibel – betyder, at vi aldrig må tro, at den hellige grav er velforvaret. Den politiske historie viser, at vi kan miste demokratiet – både når vi flirter uansvarligt med *liberalistisk individualistisk anarki*, og når vi flirter ideologisk forførte med *konservative fundamentalistiske kommunarismer eller nationalismer*. Netop disse to flirter er forenet i en yderst farlig cocktail her i landet i disse år. Den eneste garant for, at vi ikke taber demokratiet, er os selv: Vi må forstå, at vi altid står midt i demokratiseringsprocesser, der kan gå begge veje. Demokratiet kan altid uddybes, og det kan altid svækkes som følge af den måde, vi som aktører håndterer demokratiets grundværdier på. Vi må indse, at såvel det liberalistisk-individualistiske anarki som konservativ fundamentalisme i sidste ende er en trussel mod disse værdier og den fortsatte udvikling af demokratiet.

3. Moderne udfordringer for demokratiseringsprocessen

Vi står netop i disse år over for nye udfordringer og værdiopgaver i et spændingsfelt mellem *demokrati*afvikling og *demokrati*udvikling. Fire helt centrale forhold for løsninger af værdiopgaverne påpeges igen og igen i moderne diskussioner (f.eks. Taylor 1991, Giddens 1991, Beck 1997, Bauman 2002, Bertelsen 2000, 2005). *Individualisering*, *videnssamfundet*, *globalisering* og *multikulturalisme*. I alle disse tilfælde er der tale om spændingsfelter, hvor vi i den ene ende har løsninger af værdiproblematikkerne, der kan føre til *demokrati*afvikling og i den anden ende har løsninger, der kan føre til *demokrati*udvikling (se også Jørgensen og Warring 2003).

Det individualiserede samfund

- *Demokrati*afvikling. Den stigende individualisering *kan* føre til en stigende selvcentreret ligegyldighed over for fællesskab og samfund og dermed menneskelig og politisk umodenhed, uvidenhed eller bevidst valgt ignorance over for de samfundsmæssige og politiske værdiopgaver i almindelighed og de demokratiske værdiopgaver i særdeleshed.
- *Demokrati*udvikling. Stigende individualisering *kan* imidlertid også betyde, at den enkelte i højere grad selv autonomt og autentisk (jf. Taylor 1991) udvikler og danner evne og vilje til både implicit via sit hverdagsliv og eksplicit i aktiv politik at deltage på en *demokrati*udviklende måde

Demokratiets psykologi kan bidrage til en nærmere undersøgelse af, om og hvordan individualisering kan blive båret af en evne og vilje i den *demokrati*udviklende retning.

Videnssamfundet

- *Demokrati*afvikling. Samfundet og de samfundsmæssige problemstillinger bliver stadig mere komplekse og fordrer stadig større mængde af viden, information og uddannelse for at blive håndteret, og for overhovedet at blive opfattet og forstået. Det gør løsninger af de politiske værdiopgaver stadig mere afhængig af ekspertindsigt og altså stadig vanskeligere at blive løst på demokratisk måde, hvor alle kan deltage med indsigt-baseret styrke og kompetence.
- *Mod demokrati*udvikling. Mere viden samt lettere og hurtigere adgang til information giver på den ene side en større indsigt, en videre politisk horisont og dermed bedre mulighedsbetingelser for at håndtere de centrale demokratiske værdiopgaver. Dette muliggør endvidere, at der kan lægges pres på det politiske system mht. yderligere gennemsigtighed og informationstilgængelighed. Med stigende, lettere og stadig mindre resourcekrævende adgang til internet, mobiltelefoni og satellit-tv m.m. kan

selv det mest forbenede fundamentalistiske diktatur ikke mere holde sin befolkning i uvidenhed om andre og alternative politiske kulturer, identiteter og tilværelsesformer.

En central opgave for demokratiets psykologi i denne henseende er at undersøge, hvilken evne og vilje mennesker overhovedet besidder mht. at kunne være demokratiske aktører og deltage på meningsfyldt og effektiv måde i et komplekst informationsoverflodssamfund. Hvilke uddannelser er relevante og ikke mindst: hvilke uddannelsesformer er relevante, når det drejer sig ikke bare om uddannelse og dannelse af *ekspertaktører*, men når det drejer sig om at tilvejebringe mulighedsbetingelser for en hel befolknings demokratiske deltagelse i egne og hinandens tilværelsesformer?

Det globaliserede samfund

- *Demokratiafvikling.* Flere og flere afgørende beslutninger trues af at blive fjernet fra både arbejdspladser, lokalområder og nationalstater og overført til multinationale selskaber og overationale institutioner. Altså globale påvirkninger uden mulighed for lokale eller effektivt repræsentative indflydelse endelige kontrol⁸. De demokratiske kerneværdier om fri, lige og autonom tilrettelæggelse af egne tilværelsesrammer udtyndes i globaliseringsprocesserne.
- *Demokratiudvikling.* I stigende grad konfronteres nationalstater og lokale fællesskaber med andre værdiformer, politiske kulturer og politiske identiteter. Sådanne sammenføringer og/eller sammenstød fordrer og kan føre til stigende tilværelsesindsigt, øget gensidig tolerance og tillid, samt udvikling af nye styreformer og institutioner, der kan rumme og navigere ift. globalisering. Endvidere vil globalisering også sætte de demokratiske værdier ind i et mere overordnet rettet mod en politisk omsorg for Verden som helhed.

8 Globalisering fremlægges ofte som den nye tids bevægelser af varer, kapital, politisk organisation, kultur og identitet, som så at sige strømmer ind over os og tilsidesætter nationalstatens politiske suverænitet samt dens nationale og internationale betydning. Men for det første har sådanne bevægelser stort set altid fundet sted. Der har aldrig været en tidsalder, der ikke har været »globaliseret«. For det andet er sådanne bevægelser i det store og hele faciliteret og institutionaliseret af nationalstaterne. Nationalstaterne har spillet og spiller fortsat en afgørende politiske rolle i globaliseringen. For det tredje er det i høj grad et politisk anliggende og et politisk valg, om man vil overlade det til globaliserede markeds kræfter og firmaer at sætte den politiske dagsorden (snarere end nationale og overationale *politiske* parlamenter og institutioner). For det fjerde er det i lige så høj grad et politisk valg, om de store politiske anliggender vedrørende kultur, identitet, miljø etc. fortsat ønskes truffet på nationalstatsniveau/lokalt – men selvfølgelig samordnet internationalt. (jf. Kaspersen 2005) Mao, globalisering er ikke bare et anonymt og uundgåeligt tidehverv eller tidevand, men også udtryk for politiske valg.

Demokratiets psykologi må forholde sig til, at der overordnet er to (historiske) bevægelser i menneskers politiske omverdensforhold. Dels er der en bevægelse mod *globaliseringen* af omverdensforholdet og dermed en stadig videre kontekstualisering for og målbestemmelse for, hvordan vi former og formes af vores omgivelser. På den anden side er der en lige så kraftfuld bevægelse, der løber den modsatte vej, nemlig *lokalisering*. Lokalisering er et udtryk for, at evne og vilje lige så vel er kontekstualiseret i nære miljøer (familie, venner, grupper, organisationer, lokalsamfund). Dermed er vi med vore evne og vilje i høj grad også rettet mod at forme vores lokalitet, lige såvel som vore kapacitet og motivationer i høj grad påvirkes, udvikles og dannes af vores lokalitet.

Demokratiets psykologi må i lyset af denne udfordring beskæftige sig med, hvordan vores demokratiseringsdeltagelse på den ene side formes på en globaliserende måde med fokus på verdens demokratiske tilstand og på den anden side på en lokaliserende måde med særlig fokus på den nærdemokratiets tilstand.

Det multikulturelle samfund

- *Demokratiafvikling*. Ingen større moderne samfund kan være givet ved en enhedskultur eller en fælles politisk identitet. Tværtimod hersker en mangfoldighed, der i stigende grad vanskeliggør og truer de kulturpolitiske og identitetspolitiske orienterede aktørers evne og/eller vilje til at se det meningsfulde i at opfatte deres kamp for autonomi som del af en fælles demokratiseringsproces. Uden demokratiserende samordning af interessekonflikterne trues samfundets sammenhængskraft og i sidste ende demokratiet.
- *Demokratiudvikling*. Kulturmøder og møder mellem forskellige kulturelle identiteter kan på den anden side også virke konsoliderende for demokratiet. Det sker, hvis demokratiske grundværdier som forskelstolerance og gensidig tillid styrkes i kulturmødet. Endvidere kan kulturmødet virke demokratiudviklende, idet nye håndteringsmåder mht. forskellige værdiinteresser kan opstå, og nye demokratiske værdier for multikulturel sameksistens kan opstå.

Ikke mindst multikulturalitet stiller kraftfulde udfordringer til demokratiseringsprocessen. Det skal vi derfor se lidt nærmere på.

Overordnet set findes der tre meget forskellige *demokratiske* måder at håndtere multikulturalitetens mangfoldighed og forskellighed på. Disse tre forskellige måder kan til brug i denne artikel kaldes for *enhedsorienteret*, *indifferensorienteret* og *forskelsorienteret*.

Enhedsorienteret integrerende demokrati (i litteraturen omtalt som konservativ, republikansk og/eller kommunitaristisk). Denne kulturelle politik og identitetspolitik er karakteriseret ved, at forskellighed ganske vist anerkendes som et faktum i udgangspunktet, men som noget, der i sidste

ende kan og skal overvindes. Man mener her, at der findes sæt af politiske grundværdier, som alle mennesker før eller senere med fornøden udvikling, læring og dannelse vil nå frem til at kunne indse som universelle og de mest rigtige. Denne politiske opfattelse baserer sig på en antropologi, som siger, at mennesker dybest set er ens. Demokrati opfattes som en fælles *livsform*⁹, der giver de optimale betingelser for udvikling af en sådan enhedskultur, og for at mennesker i en sådan kultur kan udvikle sig optimalt i ønsket retning. Kulturpolitik og identitetspolitik skal derfor sikre en civilisatorisk udvikling af og identifikation med en overordnet national og i sidste ende global enhedskultur. Forskelligheder og alternative særinteresser vil i sidste ende blive ophævet gennem fælles almindelse. Med andre ord: der er tale om en integrativ bestræbelse. De »ikkeegnede« må hjælpes med kompenserende sociale, pædagogiske og psykologiske foranstaltninger, de »utilpassede« må tilpasses. Grundsynspunktet er her alt i alt, at kulturpolitik, identitetspolitik og for så vidt også racepolitik kan og bør finde frem til en »fælles grundfarve«.

Indifferensorienteret aggregerende demokrati (i litteraturen også omtalt som liberalt demokrati). Denne kultur- og identitetspolitik er karakteriseret ved, at politik overordnet set er en bestræbelse på at sikre lige og frie markedskonkurrence om værdierne. Kultur og identitet er ikke og skal ikke være et politisk anliggende. Det er først og fremmest et privat anliggende. Demokrati er derfor heller ikke en livsform, men alene en politisk *styreform*. I øvrigt er opfattelsen den, at der slet ikke findes nogen universel kultur og identitet. Antropologiske betragtninger er derfor også uden politisk betydning. Selvfølgelig findes der forskelligheder i samfundet, lokalt, nationalt og globalt, men forskelligheder må søges samordnet via markedsmechanismernes velsmurte og minimalstatssikrede maskineri. Hvis det ikke kan

9 Man kan mene noget mere snævert med demokrati, nemlig at det demokratiske system blot er en *styreform* og et overordnet princip for, hvordan tilværelsesskabende værdier skal frembringes, fastsættes og fordeles. Det er en betydning, som herhjemme blev betonet af blandt andre Alf Ross (1946). Man kan også mene noget meget mere gennemgribende, nemlig at det demokratiske system er en *tilværelsesform*, altså en måde, folk i det hele taget lever en tilværelse på. Det er en betydning, som f.eks. med begejstring blev fremført af den franske adelsmand Tocqueville (1964, først publiceret i 1840) i hans beskrivelse af, hvordan det unge Amerikas befolkning levede og indrettede sig i 18-hundredetallet. Herhjemme blev denne betydning fremsat af blandt andre Hal Koch (1991, første publiceret i 1945). Demokrati er her meget mere end blot en politisk styreform. Demokratiet vedrører i det hele taget den måde, som folk lever med hinanden på også i hverdagen, den måde de håndterer hverdagens, naboskabets, arbejdspladsens og familiens interesser og problemer på etc. Demokratiet vedrører den måde, som folk i det hele taget er indstillet på over for de overordnede samfundsmæssige problemstillinger ved at medtænke sig selv som medansvarlige og med (en vis) medbestemmelse. Her er både tale om demokratiet som en politisk kultur og som en politisk identitet eller selvforståelse.

lades sig gøre med en sådan aggregerende strategi, så må problemerne løses gennem majorisering. De svage/ikkeegnede forsvinder i konkurrence med stærkere og bedre egnede. Her er tale om en kulturel politik og en identitetspolitik, der bevidst forholder sig indifferent over for forskelle, dvs., som bevidst gør sig »farveblind«.

Forskelsorienteret facetterende demokrati (i litteraturen også omtalt som kritisk eller radikalt demokratisk). Det antropologiske udgangspunkt er her, at mennesker i bund og grund er forskellige (unikke). Der findes ingen universel menneskelig kultur eller tilværelsesform, og politik er en kamp mellem forskellige værdier. Politik har endvidere altid – tilsigtet eller ej – konsekvenser for kultur og identitet. Derfor er kultur og identitet uomgængeligt et politisk anliggende. Det civilisatoriske fremskridt består i at værdsætte (!) selve forskelligheden og mangfoldigheden i et rigt facetteret samfund, og den civilisatoriske udvikling antages derfor også at gå gennem en beskyttelse af selve forskelligheden og de synergiskabende spændinger og muligheder, som forskelligheden afføder. Alene af den grund, men selvfølgelig også af humanitære grunde, er beskyttelse af minoriteter og de svage et vigtigt politisk anliggende. Forskelligheder og modsætninger er ønskværdige, de respekteres og fremhæves som værdifulde. I den forstand findes der ingen »uegnede« eller »utilpassede« (det er, som Foucault ville sige, blot magtens undertrykkende begreber). Man kan sige, at det er en »mangefarvet« kulturel politik og identitetspolitik.

Disse tre former for forskelshåndtering er gensidigt kritisk indstillede over for hinanden. Fra *konservativt enhedsorienteret integrerende* side vil man mene, at de to andre demokratiopfattelser er alt for civilisatorisk formålsløse. Den liberale indifferensorienterede demokratiopfattelse er ud over en minimalistisk statslig sikring af alles frie og lige adgang til markedet blindt famlende. Markedskræfterne kan aldrig fremme civilisationen eller på nogen måde optimere de tilværelsesskabende værdier eller den systemskabende praksis. Det kan heller aldrig gå an, sådan som den forskelsorienterede opfattelse tilsiger, at lade interesseforskelle og partikulære kultur- og identitetskampe rase, mener man. Det er ødelæggende for den demokratiske sammenhængskraft. Forskelle må derfor søges ophævet til fordel for almenvellet.

	Enhedsorienteret (Republikansk/konservativ) »Fælles grundfarver«	Indifferensorienteret (Liberal) »Farveblind«	Forskelsorienteret (Kritisk) »Mangefarvet«
Almen Politik	Politik er en bestræbelse på at skabe fælles universelle og globale værdier.	Politik er en bestræbelse på at sikre lige og fri markeds konkurrence om værdier.	Politik er en kamp mellem forskellige værdier.
Demokrati og demokratisering	Livsform. Demokrati er en fælles tilværelsesform baseret på ensartethed.	Styreform. Demokrati er en politisk styreform.	Livsform. Demokrati er en fælles tilværelsesform baseret på forskellighed.
Kultur- og identitetspolitik	Kultur og identitet er tilsigtet et politisk anliggende. Der findes universel, fælles kultur og identitet. Egen kultur og identitet er et privat anliggende, men inden for rammerne af en overordnet fælles kultur og identitet.	Kultur og identitet er ikke og skal ikke være et politisk anliggende. Der findes ikke universel kultur og identitet. Al kultur og identitet er et privat anliggende.	Politik har altid – tilsigtet eller ej – konsekvenser for kultur og identitet. Der findes ikke universel kultur og identitet. Al kultur og identitet, også ens egen, er et politisk anliggende.
Mål i forhold til forskellighed i politisk kultur og identitet	Integrere. Civilisatorisk udvikling gennem udvikling af og identifikation med en overordnet national enhedskultur. De »ikke-egnede« eller »anderledes« tilpasses dette. Forskelligheder i kultur og identitet ophæves gennem integration. Forskelligheder og særinteresser fortøner sig i sidste ende gennem fælles almindelsen.	Aggregere. Civilisatorisk udvikling gennem minimalistiske markeds sikrende institutioner, der kan håndtere forskellighederne som i en velsmurt maskine. De »ikke-egnede« marginaliseres/anbringes. Forskelligheder samordnes ideelt set via markeds mekanismerne i et velsmurt maskineri. Eller via majorisering.	Facettere. Civilisatorisk udvikling gennem beskyttelse af selve forskelligheden og de synergiskabende muligheder forskelligheden afføder. Derfor særlig beskyttelse af minoriteter, de svage og de »anderledes« Forskelligheder og modsætninger ønskes, fremhæves, respekteres og styrkes. Opøve både tolerance og værdsættning af forskellighed som synergiskabende.
Antropologisk begrundelse for håndteringsstrategi	Fordi vi i bund og grund er ens.	Antropologiske betragtninger uden politisk betydning.	Fordi vi i bund og grund er forskellige.

(fortsættes)

Gensidig kritik	<p>De to andre former er alt for civilisatorisk mål-løse.</p> <p>Det farveblinde demokrati er blindt famlende. Markedskræfterne indebærer aldrig værdisoptimering.</p> <p>Det mangefarvede demokrati: Partikulære særinteresser bør/skal tilsidesættes til fordel for almenvellet.</p>	<p>De to andre former tilsidesætter individuel frihed og lighed.</p> <p>Det enhedsfarvede demokrati tilsidesætter den enkeltes autonomi.</p> <p>Det mangefarvede demokrati favoriserer »de ikkeegnede«, der ikke er konkurrencedygtige, og disfavoriserer dermed »de egnede«, der er konkurrencedygtige.</p>	<p>De to andre former undertrykker »de andre« og minoriteterne.</p> <p>Det farveblinde demokrati vil altid medføre undertrykkelse af »de ikkeegnede«. Politik er aldrig kultur- og identitetsneutral.</p> <p>Det enhedsfarvede demokrati er i bund og grund tilsøret undertrykkelse af »de andre« og af de kulturer og identiteter, der ikke svarer national enhedskultur.</p>
------------------------	--	--	--

Figur 3. En oversigt over de tre hovedtyper af måder, hvorpå man demokratisk bestræber sig på at forstå og håndtere tilværelsesværdiernes multikulturelle mangfoldighed og forskellighed.

Fra *liberalistisk indifferensorienteret aggregerende liberal* side vil man mene, at de to andre opfattelser tilsidesætter individuel frihed og lighed. Om den enhedsorienterede demokratiopfattelse siger man, at den tilsidesætter den enkeltes frihed og autonomi til fordel for et »almenvæl«. Om de forskelsorienterede siger fortalere for liberalt demokrati, at de kommer til at favorisere »de ikkeegnede«, der ikke er konkurrencedygtige og samtidig disfavorisere de »bedst egnede« og konkurrencedygtige. Det har den konsekvens, at samfundsudviklingen sættes i stå eller måske endnu værre, »trækkes ned« af alle dem, som ikke kan/vil yde bidrag til produktion og marked.

Fra *kritisk forskelsorienteret facetterende* side siger man, at de to andre demokratiopfattelser undertrykker alt, hvad der kan kaldes for »de andre«, »udgrupperne«, »minoriteter« og »afvigere«. Om det liberale demokrati siger man her, at det altid vil undertrykke alle dem, der af markedskræfter og kultur- og identitetspolitik stemples som »ikkeegnede«. Politik er ikke og kan aldrig blive kultur- og identitetsneutral. Om det enhedsorienterede og konservativt demokratiske siger man, at jagten på universel enhedskultur i bund og grund blot er tilsøret undertrykkelse af »de andre«, dvs. de kulturer og identiteter, der ikke passer til (og heller ikke hverken kan eller skal passe til) den »enhedskultur«, som magthaverne/mainstream har konstrueret for sig selv.

Demokratiets håndtering af multikulturalisme og identitetspolitik drejer sig altså klart nok om, hvordan værdispørgsmålene løses i det levede liv og den systemskabende praksis.

Opgaven for den politiske psykologi og demokratiets psykologi er empirisk at undersøge, teoretisk at forklare og anvendelsesorienteret at intervenere i forhold til, hvordan politiske aktører i det hele taget kan og vil håndtere disse kultur- og identitetspolitiske værdiopgaver. For det første med henblik på at undersøge, om der er, hhv. hvordan der kan udvikles/dannes evne til at oprette, opretholde og uddybe den *gensidige frihed, lighed og autonomi*, der er forudsætninger for at kunne håndtere multikulturel mangfoldighed og forskellighed. For det andet med henblik på at undersøge, om og hvordan der kan udvikles evne og vilje til at håndtere multikulturalitet på et *velinformeret* grundlag, samt om og hvordan der kan udvikles evne og vilje til at udøve *magtkritik*, når den politiske ledelse og dens institutioner tilside-sætter demokratisk håndtering af disse værdiopgaver. For det tredje melder der sig nogle helt særlige værdiopgaver med hensyn til *tolerance* og *tillid*: En bestræbelse på at forholde sig til og forstå *den anden*, næsten uanset hvor forskellig et perspektiv han/hun måtte indtage. Lade den anden blive hørt og føle sig forstået og anerkendt. Men uden nødvendigvis at forskåne ham/hende for kritisk konfrontation og diskussion (ellers bliver det hele til uforpligtende hygge og gensidig leflen som Løgstrup sagde, 1991, p. 31ff). Demokrati baserer sig på, at forskellighed findes, ellers var demokratisk politik jo ikke en nødvendighed, og demokrati baserer sig på forskelstolerance. *Forskelstolerance og forskelshåndtering er et vigtigt forskningsområde for demokratiets psykologi.*

For mig at se er det ret så oplagt, at man ikke bare liberaldemokratisk kan ignorere, at ethvert politisk output har kultur- og identitetspolitiske konsekvenser. Men det er også et problematisk udgangspunkt, at der skulle findes særlige afgrænsede og essentielle kulturer, sådan som det hævdes i konservativ/kommunitaristiske demokratiopfattelser. En sådan misforstået og essentialistisk opfattelse af, at nationer eller globale regioner skulle være præget af enhedskulturer (se f.eks. Huntington i »The clash of civilisations« 1998). Typisk overses ganske, at der i ethvert land findes mangeartede bevægelser og modsætninger, som fører til, at landets eller regionens »kultur« uafsluttelig er under forandring både pga. interne stridigheder og globale omverdensforhold. Mao. der findes f.eks. ikke noget, der enkelt og simpelt kan sammenfattes som et »muslimsk« land. Paradoksalt nok finder vi også essentialistisk tænkning i den forskelsorienterede (og radikale/kritiske) demokratiopfattelse, i al fald i de versioner, der (implicit) antager, at kulturforskellene beror på forskellige kulturelle essenser i de forskellige nationer og globale regioner. En sådan opfattelse sætter sig for med kritikløs tolerance at forsvare enhver kulturs og identitets ret til eget særpræg. At forholde sig kritikløst, forstående og tolerant over for en anden kultur som en urørlig essens kan imidlertid medvirke til at opretholde den undertrykkelse, der finder sted (børneslaver i Indien, lemlæstelse og mishandlende omskæring af piger i Afrika, hensynsløs nedslidning og forgiftning af arbejderne på smykkefabrikkerne i Kina etc. etc.). Tolerance og forståelse over for forskelle behøver ikke nødvendigvis at være lig med relativistisk kritikløshed. Apropos Huntington: som flere har fremhævet, skulle vi nok snarere tale om, at *Verden plages af »the clash of the uncivilized«.*

4. Demokratiseringsprocessens aktører

Forskellige aktørsfærer

Indtil nu har vi talt om politiske aktører og systemskabende praksis uden at specificere nærmere. Men det er også klart, at der findes forskellige aktører med forskellige opgaver og forskellige grad af magt, indflydelse og autoritet. I den politiske videnskab og den politiske sociologi skelner man gerne mellem aktørerne i den *centrale politiske ledelse*, aktørerne i *civilsamfundet* og aktørerne i *privatlivet*. I sfæren for den centrale politiske ledelse finder vi de politiske aktører med autoritativ magt (parlamentsmedlemmer, regeringsmedlemmer). Sfæren for privatlivet betragtes ofte som umiddelbart uden politisk indflydelse og uden umiddelbar systemskabende praksis. Hvis der findes politisk indflydelse uden for den centrale ledelse, er det ikke i privatlivet, men i civilsamfundet, det foregår – hævdes det. Civilsamfundet bestemmes som regel som det meget bredt og heterogent sammensatte område, der består af samfundets interessegrupper, organisationer, politiske partier og mange andre former for sammenslutninger omkring løsninger af politiske opgaver og problemer.

I elitære demokratiforståelser lægges vægten alene på den valgte ledelse. Der er tale om demokrati, så snart der findes en demokratisk valgt ledelse. Schumpeter (1943), en central fortaler for denne minimalistiske forståelse af demokrati, mener, at demokrati alene består i dette, at folk ved frie valg mellem konkurrerende kandidater kan vælge deres politiske ledere. Imellem disse valg har folk reelt ingen indflydelse, idet politikken alene fastlægges af disse folkevalgte ledere. Et vist minimum af demokratisk kontrol består deri, at de folkevalgte med jævne mellemrum skal på valg og i den henseende står til ansvar over for og kan udskiftes af vælgerne.

Civilsamfundets bevægelser er en afgørende kraft i samfundets demokratiseringsproces. Bevægelser består af grupperinger, der netop ikke er oprettet af staten, og som ikke skylder staten deres eksistens eller handlekraft (Nash 2000). Bevægelsernes mål og handlekraft er i den forstand autonome. Bevægelser – i al fald dem der i bund og grund er rettet mod/af de demokratiske grundværdier – er centrale momenter i den demokratiske proces. De er garanter for bidrag til løsning af de centrale værdiopgaver, der er af betydning for folk selv og for deres egne og fælles tilværelsesformer. Bevægelserne har fingrene på tilværelsens udviklingspuls. En helt central funktion, som bevægelserne tjener, er at transformere disse politisk kimformer til værdifulde ja uundværlige med- og modspil til systemet. En elitær tænkning, der ikke fanger eller måske endda direkte besværliggør eller modarbejder bevægelsernes vitalitet, er til fare for demokratiet.

Fortalerne for sådanne elitære teorier mener, at størstedelen af samfundsmedlemmerne må anses for at være for uengagerede, for selvoptagne og/eller for uudannede, inkompetente og uden politisk evne til at gøre nogen særlig forskel. Selv i velfungerende demokratier er størsteparten af befolkningen ikke andet end forbrugende tilskuere til de politiske processer, mener

man. Eliteteorierne ledsages ofte også af normative betragtninger: Politisk ledelse og demokratiet er alt for vigtig og konsekvensrig en sag til at overlade til en befolkning, der dårligt kan vide, hvad der tjener den bedst. Politiske aktører med nævneværdig betydning for det politiske system bør derfor ifølge elitær tænkning først og fremmest være en (lille) elite af kompetente og magtfulde mennesker

Alternativt hertil har vi opfattelsen af, at demokrati, så langt som det overhovedet er praktisk muligt, bør være et direkte demokrati, hvor folk i en deliberative offentlighed selv tager stilling til og træffer de overordnede/vigtigste politiske beslutninger. Mange tillægger derfor især civilsamfundet stor, ja afgørende, betydning for demokratiseringsprocessen (her skal blot nævnes Laclau & Mouffe 1985, Zolo 1992, Habermas, 1996, Offe 1996, Sørensen 1998, Nash 2000, Diamond 2001, Boyte 2004, Ginsborg 2005). Af flere grunde. For det første, siger man, har vi jo ret beset med et ret så indskrænket og minimalistisk demokrati at gøre – ja næsten blot et skindemokrati – hvis folk ikke via systemskabende praksis er medbestemmende, og hvis den systemskabende praksis udelukkende udføres af en folkevalgt repræsentativ elite (à la Schumpeters demokratiforestilling).

For det andet, påpeger man, er det vigtigt for demokratiseringsprocessen, at det politiske system tilvejebringer mulighedsbetingelser for et rigt varieret og vitalt civilsamfund, der lader sammenslutninger og organisationer opstå autonomt, dvs. ikke nedsat af det politiske styre. Som Boyte (2004) har fremført, er det vigtigt, at demokratiet skaber *frirum*, hvor folk uden for magtens centrum har mulighed for og frihed til selvorganisering, selvstændig værdiudvikling og selvstændig kritisk stillingtagen og magtovervågning. Som Ginsborg (2005) formulerer det, er det vigtigt, at der skabes steder, organisationer eller lignende, hvor folk føler sig velkomne til og i stand til frit at udtrykke deres mening.

Både mht. demokratiseringsprocessens etableringsfase, konsolideringsfase og uddybningsfase mener man, at demokrati forudsætter en levende og engageret civilbefolkning. Derfor har der også været fremsat bekymring for de moderne demokratier, hvor antallet af politiske engagerede og antallet af medlemmer af politiske partier falder og falder (om end det faktisk står langt bedre til i Danmark end i f.eks. mange sydeuropæiske lande, jf. f.eks. Andersen 2004, Gundelach 2004). Man taler om *tilskuerdemokratier*, hvor folk overlader politiske spørgsmål til de folkevalgte repræsentanter. En lidt mere optimistisk udgave af forestillingen om tilskuerdemokratiet tilkender dog folk et vist engagement: Folk i moderne demokratier reagerer, når der er sager, der vedrører dem selv eller deres nærmeste, og/eller når de bliver »trådt over tærne«. Så vågner man op, træder ud af tilskuerrollen og ind i civilsamfundet ved at slutte sig sammen i protestgrupper, melder sig ind i skolebestyrelser, ejerlav, miljøorganisationer etc., alt efter hvilken sag man nu lige bliver optaget af.

Et afgørende spørgsmål for demokratiets psykologi er efter min mening imidlertid, om en sådan opfattelse af et selvoptaget, trægt samfund af tilskuere egentlig dækker over virkeligheden, eller om den måske netop er udtryk for en misvisende elitetænkning: De få aktive og dygtige vs. den sløve og inkompetente masse. To områder synes altså at være væsentlige at se nærmere på, hvis man vil blive klogere på demokratiseringsprocesserne og deres psykologi: aktørerne i civilsamfundets politiske bevægelser og hverdagslivets aktører.

De politiske bevægelser i civilsamfundet og i hverdagslivet

Man kan med Diamond (1999, s. 221) sige, at de politiske bevægelser består af borgere, som slutter sig sammen og handler kollektivt i det offentlige rum for derigennem at udtrykke interesser, passioner, præferencer og ideer og for at opnå mål, stille krav og holde ledere ansvarlige. Som Nash (2000) yderligere specificerer, er sådanne politiske bevægelser ofte baseret på en lille gruppe borgere, der er lokalt snarere end nationalt orienteret, og som er rettet mod specifikke og konkrete løsninger snarere end generelle og almene. Det hindrer dog ikke, at den måde, man i bevægelserne griber problemerne an på, kan være udtryk for universel omsorg for almenvellet, kloden og menneskeheden snarere end at være udtryk for individuel selvcentreret bekymring. De sager, som man samler sig om, tilføjer Nash, drejer sig mere om kultur- og livsstilssager samt praksis og identitet i civilsamfundet end om økonomi og lovgivning. Når først politik bliver set som et spørgsmål om livet i civilsamfundet, fremhæver Nash, så får man øje på en befolkningen, der er engageret og optaget af at frembringe deres egen og deres fælles tilværelse.

Det er imidlertid vigtigt at være opmærksom på, at selv teoretikere, der udpeger de politiske bevægelser og civilsamfundet som centrale for demokratiet og som centrale genstands- og praksisfelter for forskningen, i bund og grund kan vise sig at være præget af nok så elitær tænkning. Diamond, f.eks., en fortaler for liberalistisk demokrati, skelner klart mellem civilsamfundet og privatlivet. Privatlivet kalder han ligefrem »parochial life« (snæversynet, provinsiel). Det er det individuelle liv og familieliv og andre former for indadvendt gruppeaktivitet (rekreation, underholdning, religiøsitet eller åndelig beskæftigelse), som hverken kymrer sig om det fælles civile liv eller om det samfundsmæssige liv. Og dog, siger han, kan der selvfølgelig skabes normer i det private liv, som kan have en »spill over-efekt« på civilsamfundets bevægelser. Med andre ord er tankegangen den, at hverdagslivets værdihåndteringer først bliver politisk betydningsfulde, når de artikuleres avanceret af civilsamfundets bevægelser.

Ginsborg (2005) er tilsvarende optaget af, hvordan vi kan ændre vores hverdagsliv og vores familieliv på en demokratiserende måde. Som han siger, så må vi nytænke de valg, vi hver dag laver i vores hverdagsliv, herunder den måde vi bruger vores liv i familien på, de ting vi forbruger, det

forbrug vi har af tv (fordømmende realityprogrammer og i det hele taget for megen tid foran tv) etc. Men hele tiden underforstået, at familielivet skal finde sit mere almene og politiske *udtryk* i det civile livs bevægelsesformer og politiske praksisformer.

Der er altså stærk tendens til at indsnævre forståelsen af effektiv politisk og demokratiskabende praksis og deltagelse til kun at gælde enten den statslige elite eller civilsamfundets elitære politiske bevægelser. I et sådant teoretisk perspektiv er det klart, at der opstår mismodige (og nedgørende, arrogante) begreber som f.eks. tilskuerdemokrati. Et sådant teoretisk perspektiv (og empirisk design), der kun får øje på folk som politiske aktører, når de træder ind på den civile scene med en personlig politisk sag, vil naturligvis se problemer i det moderne demokrati og demokratiseringsprocesserne i og med den faldne deltagelse i civilsamfundet.

Men måske er begrebet om tilskuerdemokrati og mismodighed omkring faldende engagement i civilsamfundets foreningsliv og partiliv ret beset elitært fortegnende. Alternativt kunne vi prøve at se på mulige demokratiseringsprocesser, der måske finder sted hele tiden i hverdagslivet, men på en *tavs* (jf. Polanyi 1966) og *implicit* måde. Dvs. ikkeudtalt, ikke som en del af en fælles bevidstgjort/bevidstgørende samtale eller deliberativ praksis, men simpelthen bare som en del af de grundværdier, der ligger i hverdagslivets, familielivets og naboskabets praksis. Måske skulle vi netop forsøge teoretisk at forstå og empirisk lede efter demokratiske værdier i de mange eksempler på gensidige altruistisk hjælp-somhed, vi finder blandt folk i hverdagen (Bertelsen 2006, i tryk). I de mange eksempler på gensidig tolerance og tillid til hinanden, vi finder i familier og naboskaber, når vi rummer hinandens forskelligartetheder

Der er en udpræget elitær tendens til at betragte hverdagslivet som alt det rutineprægede, det trivielle, alt det, som tages for givet, som vi ikke stiller spørgsmål ved. Dvs. alt det, som ikke styres/ledsages af nærmere refleksioner. Som det fremgår, mener jeg, det er en uheldig karakteristik. Ganske vist er det rigtigt at afgrænse hverdagslivet fra den mere strategisk organiserede politiske aktivitet, som vi finder den i de politiske institutioner, partierne og i civilsamfundets organiserede bevægelser. Men der er ikke uden videre nogen grund til at antage, at hverdagslivet så blot er alt det rutineprægede og ureflekterede. Der er masser af hverdagsliv, som ikke er spor rutinepræget og ureflekteret, men som tværtimod er præget af eftertænksomt, reflekterende og innovativ social og omsorgsfuld handlen og gensidighed. Faktisk vil jeg mene, at det i sidste ende (og pr. definition) er skadeligt for demokratiseringsprocessen, hvis man i snobede/elitære mobiliseringsstrategier eller videnskabelig undersøgelse kun har øje for de markante politiske nørder i civilsamfundets bevægelser og i de politiske ledelser. Det er på tide, at vi kommer til indsigt i, at der findes håndteringer af de demokratiske grundværdier og værdiopgaver også i hverdagslivet, samt at denne håndtering udgør et væsentligt konstitutivt grundlag for demokratiseringsprocessen – og at netop også hverdagslivets demokratiseringsprocesser kan og bør gøres til genstand for psykologien.

og »særheder«, ikke som trusler, men som personlige indslag og kolorit i hverdagen. I de mange eksempler vi finder på, at folk forholder sig kritisk over for magtbrynde. I de hverdagsprocesser, hvor vi implicit socialiserer hinanden til at kunne leve et smidigt socialt liv uden at gøre et stort væsen ud af det. I de mange dagligdagseksempler, hvor naboer i opgange, over hækken eller til vejfester får fælles anliggender til at glide. Måske skulle vi søge demokratiseringsprocesserne i de tilværelsesskabende demokratiske værdier, der ligger i selve de tilværelsesformer, som folk konkret etablerer for sig selv og for og med hinanden. De værdier i hverdagen, man finder selvindlysende grunde til at forsvare: at kunne købe en fri avis, at leje en trailer sammen, hvis man skal på lossepladsen med forårets haveaffald, at hjælpe underboens børn, hvis de kommer hjem midt på dagen uden nøgle. Med et glimt i øjet at snakke med sine muslimske venner om, hvilken slags kød der *ikke* kan lægges på grillen lige netop denne aften etc. etc.

Måske findes demokratiseringsprocesser lige for næsen af os i og med den daglige livspraksis, også selv om de ikke kommer til udtryk i politiske bevægelser og ikke formuleres eksplicit i moralske og politiske termer eller som en deliberativt reflekteret tanke for helheden. Størstedelen af vort liv lever vi trods alt et sådant hverdagsliv, der er politisk tavst og implicit, og det ville jo være grund til optimisme, hvis netop dette liv faktisk var ledet af implicitte demokratiske grundværdier, og hvis ydermere dette hverdagsliv kunne påvises at udgøre en vigtig om end tavs og implicit demokratikon-soliderende og demokratiudbydende systemskabende praksis i samfundet. Simmel (1998) betragter f.eks. netop hverdagslivet som de mange små og uanselige samhandlingsformer, der skaber den egentlige sammenhængskraft i samfundet, ja som er selve kernen i et samfund.

En sådan teoretisk forståelse af demokratiseringsprocesser og *systemskabende praksis* gør det straks lidt lettere at tænke på sit eget hverdagsliv som politisk praksis og tænke sig selv som politisk væsen og væsentlig medkonstruktør af fællesskabet. Også selv om man ikke er del af civilsamfundets mere elitære (og tids- og kompetencekrævende) bevægelser.

De tavse og implicitte demokratiseringsprocesser i hverdagslivet bør altså være et genstandsområde for demokratiets psykologi. Vi må undersøge, hvordan værdiopgaver, der løses tavst og implicit i hverdagslivet, er en vigtig del af ethvert samfunds systemskabende praksis: Hvordan og hvilke sider af selve ibrugtagningen af tilværelsen i hverdagslivet udgør i sig selv en systemskabende praksis? Hvordan og hvorfor forholder ibrugtagningen af hverdagslivet og håndteringen af værdiopgaverne sig implicit/passiv over for trusler mod demokratiet? Hvordan kan og bør selve forsvaret for, konsolideringen af og uddybningen af demokratiet løbende finde sted i hverdagslivet, uden at det nødvendigvis skal gøres et væsen heraf i form af etablering af politiske bevægelser?

Hverdagslivet er ganske vist vanskeligt at definere og afgrænse fra andre livssfærer. Men i første omgang er det nok tilstrækkeligt blot at afgrænse

hverdagslivet fra den strategiske handlen med ekspliciterede politiske formål, som man finder på det politiske ledelsesniveau, i de politiske institutioner og i det organiserede civilsamfund. Men det stiller også den politiske psykologi og demokratiets psykologi over for en vigtig udfordring: For det første nærmere at præcisere, hvad der så egentlig menes med hverdagslivet. For det andet at undersøge, hvor og i hvilken form vi finder demokratiseringsprocesserne i hverdagslivsaktiviteter, og som på den ene eller anden måde medvirker til at (gen-)etablere, konsolidere og udvikle de demokratiske værdier.

Hvis vi vil gøre noget, (gen)erobre demokratiet som et folkets styreform, er det en forudsætning, at vi indser, at også vi – og måske netop vi – der ikke tilhører den politiske elite, *kan* udgøre og *bør* udgøre et væsentligt moment i demokratiseringsprocessen. Frem for alt skal vi ikke ligge under for, at elitære politiske sociologer, politologer og andre forskere kalder os tilskuere til demokratiet, og vores reaktion skal ikke nødvendigvis være det i en fortravlet hverdag ofte uoverkommelige projekt at mobilisere os selv ind i civilsamfundets bevægelser. Det er godt og væsentligt for demokratiseringsprocesserne i vore samfund, hvis vi kan forholde os demokratiserende til det, vi alligevel allerede er midt i: vores hverdag. En psykologi, der kunne være hjælpsom i denne sammenhæng, vil netop være en psykologi om hverdagslivet og den måde, vi er i stand til at udvikle evne og vilje til at opfatte og håndtere demokratiets værdiopgaver i vores hverdag på.

For at få fat i hele fylden i et samfunds demokratiseringsproces må demokratiets psykologi have blik for, at vi som politiske aktører *uden for* de elitære kredse indgår i systemskabende praksis på to måder:

- (A) *Systemorienteret* går vi ind i civilsamfundets bevægelser, når der er en sag, der er værd at reagere på og handle i forhold til,
 - hvad enten det nu er *demokratiet selv* og dets grundværdier, der skal forsvares, styrkes eller udvikles,
 - eller det handler om *enkeltager* i eller uden for bevægelserne (dvs. aktørerne både som indignerede enkeltpersoner eller i aktørerne i sammenslutninger)
- (B) *Tilværelsesorienteret* er vi midt i demokratiseringsprocessen hele tiden, om vi vil det eller ej, og om vi ved det eller ej. Det drejer sig om den tavse ibrugtagning af selve livet i og med tavs og implicit håndtering af de demokratiske værdiopgaver, der tilsvarende ligger tavst og implicit i hverdagens opgaver.

For demokratiets psykologi drejer det sig altså ifølge denne tankegang om at identificere og undersøge de psykologiske faktorer, der indgår i demokratiseringsprocesserne – både som hæmmende og fremmende faktorer – såvel når det gælder regimets elite, som når det gælder civilsamfundets aktører og – *ikke* mindst – hverdagslivets aktører.

5. Opsummering

Denne artikel har først og fremmest handlet om at give en et bud på, hvordan vi kan bestemme den politiske psykologi og demokratiets psykologi ved deres genstands- og praksisfelter i samfundsvidenskabernes tværvideenskabelige domæne. Følgende almene definition blev fremsat: Politik er organiseringen af interesse og magt med henblik på udvikling, fastsættelse og fordeling af værdier med gyldighed for tilværelsesformerne i sociale systemer. Overvejelser over demokratiets almene natur førte i overensstemmelse hermed til følgende definition: Politisk demokrati er folk egne og fælles organisering af interesse og magt med henblik på udvikling, fastsættelse og fordeling af værdier med gyldighed for tilværelsesformerne i sociale systemer.

Dermed er det værdibegrebet og begrebet om politiske værdiopgaver, der er definerende for genstands- og praksisfeltet for den politiske psykologi (og som er kompatibiliserende fællesbegreb for det tværvideenskabelige samarbejde mellem psykologien og andre samfunds- og socialvidenskaber). Disse værdiopgaver blev for demokratiets vedkommende differentieret i seks hovedgrupper: (1) frie, faire og jævnlige valg – (2) fri og lige deltagelse – (3) autonomi – (4) magtovervågning og magthåndtering – (5) forskelstolerance og tillid – (6) *sam*-eksistentiel forbundethed.

Der blev endvidere fremsat en almen model (jf. figur 1), der udpeger to co-evolutionært forbundne genstandsområder for demokratiets psykologi. En model der i sagens natur også giver sit bud på at genstands- og praksisbestemme demokratiets psykologi som disciplin i den psykologiske videnskab.

Set den ene vej rundt (demokrati → menneske) beskæftiger demokratiets psykologi sig med de tilværelsesskabende demokratiske værdier, som det politiske system leverer som mulighedsbetingelser for at etablere en tilværelse for os selv og for hinanden. I særdeleshed beskæftiger demokratiets psykologi sig med vores evner og vilje til at leve vores tilværelse inden for givne værdirammer, samt med vores trivsel, udvikling og dannelse under disse værdirammer. Set den anden vej rundt (politiske aktører → demokrati) beskæftiger demokratiets psykologi sig med os som politiske aktører og vores evne og vilje til at løse demokratiets værdiopgaver på en systemskabende (konformt bevarende og/eller kritisk forandrende) måde.

Genstands- og praksisfeltet, og dermed demokratiets psykologi som disciplin, blev altså nærmere bestemt ved evner og vilje, psykologisk set, til at opfatte og handle i forhold til værdier og værdiopgaver, der på den ene side vedrører det demokratiske systems tilværelsesskabende rammer, og på den anden side de demokratiske aktørers systemskabende og tilværelsesskabende rammer.

Demokratiseringsprocessen og dens aktører – især hverdagslivets aktører

Det blev påpeget, at demokratiet ikke er en statisk tilstand, men en proces; endda en proces, der ikke er irreversibel. For demokratiets psykologi er det derfor for det første en central opgave at identificere evne og vilje til at oprette, opretholde og udvikle demokratiet. Endvidere er det vigtigt, at psykologien forholder sig til, hvilke fasespecifikke værdiopgaver demokratiets aktører står over for og deres evne og vilje til at modstå antidemokratiske påvirkninger, politikker og bevægelser, der truer der med at slå demokratiseringsprocessen tilbage.

Det blev også påpeget, at demokratiets psykologi skal holde sig for øje, hvilken aktørsfære vi har med at gøre. Vi skal præcisere, om vi undersøger evne og vilje til at deltage i demokratiseringsprocessen i regimets centrale ledelsesvirksomhed, i civilsamfundets bevægelser eller i dagliglivet. Især blev det påpeget, at selv i teoretiske perspektiver og undersøgelsesdesigns, der ellers forstår sig selv som ikke-elitære, er der en (udpræget) tendens til at betragte hverdagslivets virksomhed og hverdagslivets aktører som mindre betydningsfulde for demokratiseringsprocesserne.

Et ganske vigtigt genstands- og praksisfelt for demokratiets psykologi kan altså vise sig at være hverdagslivets *implicitte og tavse værdihåndtering* som reelt, men overset vægtigt moment i den samlede demokratiseringsproces og hverdagslivsaktørernes evne og vilje til, gennem deres måde at leve hverdagslivets tilværelse på, at bidrage til såvel oprettelse, som konsolidering og uddybning/udvikling af demokratiet.

Så hvad kan vi gøre?

Hvad kan vi gøre, blev Ginsborg indledningsvist citeret for at spørge. Hvad kan vi gøre, når vi bekymrer os om verdens demokratiseringsprocesser og også gerne vil deltage heri? Vi vil som almindelige borgere i et samfund gerne kunne deltage i og bidrage til, at vi får bragt de politiske tilværelsesrammer under vores egen kontrol (igen) – hvilket pr. definition vil sige at deltage i en politisk demokratisering af tilværelsen. En del af os vil også gerne kunne deltage i og bidrage til demokratiseringsprocesserne ikke bare i elitære bevægelser, partier og institutioner, men derimod også i det hverdagsliv, vi selv lever, og lever sammen med vore familier, venner, naboer og kolleger.

Men hvordan skal vi bære os ad? Et bidrag til svaret herpå kan forhåbentlig efterhånden komme fra en psykologi, der træder ind i det politiske domæne og finder sit genstands- og praksisfelt i vore evner og vilje til at håndtere og løse demokratiseringsprocessernes værdiopgaver på alle aktørniveauer. En demokratiets psykologi kan give os teoretiske begreber og teoretiske modeller, der giver os forklaringer på de psykologiske sider af demokratiseringsprocesserne og vores deltagelse i dem. Endvidere en psykologi, der lader sig operationalisere i meningsfulde empiriske undersø-

geler, dvs. undersøgelser og designs, der forholder sig til, hvad det teoretisk begrundet faktisk kommer an på, nemlig udvikling og dannelse af vores selvforståelse og forståelse for andre som politiske aktører. Dette kan på sin side være den videnskabelige psykologis bidrag til på anvendelsesorienteret måde at hjælpe og styrke os i den måde, vi lever vort hverdagsliv og tavst og implicit håndterer demokratiseringsprocessens værdiopgaver, og derved bidrager til konsolidering og uddybning af demokratiet.

REFERENCER

- ANDERSEN, J. G. (2004): *Et ganske levende demokrati*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- BAUMAN, Z. (2002): *Fællesskaber*. Hans Reitzel, København.
- BECK, U. (1997): *The reinvention of politics. Rethinking modernity in the global social order*. Cambridge, Polity Press.
- BERTELSEN, P. (1999): Introduktion: Den enorme båndbredde i den tværvideenskabelige kompatibiliseringsopgave. *Bulletin fra forum for antropologisk psykologi. Særudgave nr. 1*. 6-16).
- BERTELSEN, P. (2000): *Antropologisk psykologi. En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. Frydenlund. København.
- BERTELSEN, P. (2003): Ondskaben og psykologien. Ondskab som intention. *Psyke & Logos* (2), 299-333).
- BERTELSEN, P. (2004): *Kritisk socialpsykologi. Amerikansk, europæisk og dansk tilgang til socialpsykologien – med særlig vægt på den antropologiske psykologis tilgang*. (Net-udgave). www.mit.psy.au.dk/pb
- BERTELSEN, P. (2005): Dannelse i fællesskaber og dannelse af fællesskaber. *Psyke & Logos*, 26 (2) 314-346.
- BERTELSEN, P. (2006): *Social- og personlighedspsykologiske perspektiver på spørgsmålet om mennesket som socialt væsen*. København, Frydenlund (antaget til udgivelse).
- BOYTE, H.C. (2004): *Everyday politics. Reconnecting citizens and public life*. Philadelphia. University of Pennsylvania Press.
- DAHL, R. A. (1971): *On democracy*. New Haven, Yale University Press.
- DAHL, R.A. (1971): *Polyarchy: Participation and opposition*. New Haven, Yale University Press.
- DALBERG-LARSEN, J. (2005): Jura – en ældgammel samfundsvidenskab. Kan faget indgå i tværvideenskabelige relationer til de nyere videnskaber? I: Bertelsen, P. (red.): *Faglig kerneidentitet og tværvideenskabelighed på det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet*. Århus, Psykologisk Institut.
- DIAMOND, L. & PLATTNER, M.F. (2001): Introduction. In L. Diamond & M.F. Plattner: *The global divergence of democracies*. Baltimore. John Hopkins University press.
- DIAMOND, L. (1999): *Developing democracy. Toward consolidation*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- EASTON, D. (1957): An approach to the analysis of political systems. *World Politics*, 9 (3), p. 283-400.
- EASTON, D. (1965): *A framework for political analysis*. Englewood Cliffs. Prentice Hall.
- ENGELSTED, N. (2002): Back to basics. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi*, 11, p. 46-57.

- FENG, YI & ZAK, P.J. (1999): The determinants of democratic transitions. *The Journal of Conflict Resolution*, 42 (2), 162-177.
- FREGE, G. (1975): *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- GENEFKE, J. (2005): Kan faglighed modarbejde tværfaglighed? Et synspunkt fra Økonomi. : Bertelsen, P. (red.): *Faglig kerneidentitet og tværvideenskabelighed på det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet*. Århus, Psykologisk Institut.
- GIDDENS, A. (1991): *Modernity and self-identity. Self and society in late moderne age*. Cambridge, Polity Press.
- GINSBORG, P. (2005): *The politics of everyday life. Making choices. Changing lives*. New Haven, Yale University Press.
- GUNDELACH, P. (ed) (2004): *Danskerne særpræg*. København, Hans Reitzel.
- HABERMAS, J. (1996): *Teorien om den kommunikative handle*. Aalborg, Aalborg Universitetsforlag.
- HASTE, G. (2005): Fakultetsdeling og magtdifferentiering i kontraktsamfundet. Statskundskabs placering på det moderne universitet: : Bertelsen, P. (red.): *Faglig kerneidentitet og tværvideenskabelighed på det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet*. Århus, Psykologisk Institut.
- HUNTINGTON, S. P. (1991): *The third wave. Democratization in the late twentieth century*. Norman, University of Oklahoma Press.
- HUNTINGTON, S. P. (1998): *The clash of civilizations and the remaking of a new world*. London, Touchstone Books.
- HØGH-OLESEN, H. (2001): *Offeret, gaven og mødet – brudstykker af socialitetens historie. Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi, nr. 9*, 80-111.
- JOST, J. & SIDANIUS, J. (eds.) (2004): *Political psychology. Key readings*. New York. Psychology Press.
- JØRGENSEN, C. H. & WARRING, N. (2003): *Moderne arbejde: styr selv og tag del! I: Jørgensen, C. H.: Demokrati og deltagelse i arbejdslivet*. Roskilde Universitets Forlag.
- KASPERSEN, B. (2005): *Farvel til globaliseringen årti? I: Lars Bo Kaspersen (ed.): Globalisering på vrangen*. Frydenlund, København.
- KATZENELSEN, B. (2001): *Antropologisk psykologi som psykologiens fundament og samtlige greb. Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi, nr 9*, 42-79.
- KOCH, H. (1991): *Hvad er demokrati?* København, Gyldendal (Først publiceret i 1945).
- LACLAU, E. & MOUFFE, C. (1985): *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London, Verso.
- LØGSTRUP, K. E. (1991): *Den etiske fordring*. København, Gyldendal.
- MAMMEN, J. (2005): *Psykologi – hybrid eller kernevidenskab? I: Bertelsen, P. (red.): Faglig kerneidentitet og tværvideenskabelighed på det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet*. Århus, Psykologisk Institut.
- NASH, K. (2000): *Political sociology. Globalization, politics and power*. Oxford, Blackwell Publishing.
- NUSSBAUM, M.C. (2000): *Women and human development: The capability approach*. Cambridge, Cambridge University Press.
- OFFE, C. (1996): *Modernity and the state: East and West*. Cambridge, Polity Press.
- PAREKH, B. (1999): *Political Theory and the Multicultural Society. Radical Philosophy* (May-June).
- PAREKH, B. (2000): *Rethinking multiculturalism. Cultural diversity and political theory*. London, Macmillan.
- POLANYI, M. (1978): *Personal Knowledge*. Routledge, London.

- PRZEWORSKI, A. (1986): Some problems in the study of the transition to democracy, I: O'Donnell et al.: *Transition from authoritarian rule. Comparative perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press.
- PRZEWORSKI, A. (1990): *The state and the economy under capitalism*. London, Harwood Academic Publishers.
- RASMUSSEN, E. (1970): En definition med kommentarer. *Politica*, 3 (2), 29-38.
- ROSS, A. (1946): *Hvorfor demokrati?* København, Munksgaard.
- SCHMITTER, C. P. (1993): The international context of contemporary democratization. *Stanford Journal of International Affairs*, 2 (1), p. 1-34.
- SCHUMPETER, J. (1943): *Capitalism, socialism and democracy*. London, Unwin University Books.
- SIMMEL, G. (1998): *Hvordan er samfundet muligt?* København, Gyldendal.
- SVENSSON, P. (2004): Demokrati. I: Gundelach, P (ed) (2004): *Danskernes særpræg*. København, Hans Reitzel.
- SØRENSEN, G. (1998): *Democracy and democratization. Processes and prospects in a changing world*. Boulder, Westview Press.
- TAYLOR, C. (1991): *The ethics of Authenticity*. Harvard University Press. Taylor .
- TOCQUEVILLE, A. (1945): *Democracy in America*. New York, Knopf (først publiceret 1840).
- ZOLO, D. (1992): *Complexity and democracy: a realist approach*. Cambridge, Polity Press.
- ØSTERBERG, D. (1966): *Forståelsesformer*. Oslo.